

МІЖНАРОДНА
НАУКОВА
КОНФЕРЕНЦІЯ

ЛЕКСИКА СХІДНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ
ВІДОБРАЖЕННЯ ВЛАСНИХ
І ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ

11–12 листопада 2025 року

Національна академія наук України
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України
Національна комісія зі стандартів державної мови
Національна асоціація українців

ЛЕКСИКА СХІДНОГО ПОХОДЖЕННЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ:
ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ
ВІДОБРАЖЕННЯ ВЛАСНИХ
І ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ

Матеріали доповідей
міжнародної наукової
конференції

11–12 листопада 2025 року

Київ – 2026

DOI: 10.5281/zenodo.19390656

УДК 81'373.2:811.161.2

Л-13

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАН України, протокол № 2 від 26.03.2026 р.

Організаційний комітет конференції:

Богдан Ажнюк – директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, академік НАН України, доктор філологічних наук, професор, президент Національної асоціації українців

Віктор Кіктенко – виконувач обов'язків директора Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, доктор філософських наук, старший науковий співробітник

Юлія Чернобров – голова Національної комісії зі стандартів державної мови, кандидат філологічних наук

Данило Радівілов – заступник директора з наукової роботи Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Олександр Скопненко – заступник директора з наукової роботи Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник

Олексій Хамрай – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України

Вікторія Мусячук – завідувач відділу Азіатсько-Тихоокеанського регіону Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник

Аліна Гончаренко – учений секретар Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, кандидат філологічних наук

Л-13 Лексика східного походження в українській мові: теоретичні й прикладні аспекти відображення власних і загальних назв: матеріали міжнародної наукової конференції, 11–12 листопада 2025 року. – Київ: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2026. – 94 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей науковців установ НАН України, науково-педагогічних працівників низки провідних ЗВО України, незалежних дослідників, які взяли участь у міжнародній науковій конференції “Лексика східного походження в українській мові: теоретичні й прикладні аспекти відображення власних і загальних назв” (Київ, 11–12 листопада 2025 року). Усі матеріали подаються в авторській редакції.

Видання орієнтовано на філологів, перекладачів, лексикографів у галузі української та східних мов.

УДК 81'373.2:811.161.2

© Автори статей, 2025

© Інститут сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2026

Андріанов Д. В.

ORCID: 0000-0003-1295-2132

доктор філософії,

асистент кафедри мов і літератур

Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ КОРЕЙСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ І КУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЙ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОЇ ТРАНСКРИПЦІЇ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Ключові слова: корейські власні назви, культурні реалії, транскрипція, транслітерація, корейська мова, фонетична адаптація, літературна традиція, перекладознавство

Проблема відтворення іншомовних власних назв і культурних реалій набуває особливої складності в контексті корейсько-українських перекладацьких відносин. Інтенсивне поширення корейської культури, популярність К-поп, К-драми, кінематографа, а також зростання кількості перекладів художньої літератури та наукових праць актуалізували питання адекватної передачі корейських онімів українською мовою.

Перекладач стикається не лише з фонетичними розбіжностями, а і з культурними та історичними чинниками, що впливають на вибір між практичною транскрипцією, транслітерацією, калькуванням чи адаптацією.

Теоретична традиція відтворення східноазійських назв українською сформувалася передусім на матеріалі китайської та японської мов. Проте корейська мова характеризується специфічною фонетичною системою, наявністю уніфікованого алфавіту Хангиль, а також складною ономастичною традицією, що відрізняє її від інших мов регіону. Це зумовлює потребу розробки специфічних підходів до передачі корейських назв українською з урахуванням як мовної, так і культурної специфіки.

Метою статті є окреслення проблем практичної транскрипції корейських власних назв українською мовою, особливостей передачі культурних реалій, а також узгодження сучасної практики з літературною та академічною традицією.

Ситуація з передачею корейських слів українською мовою є надзвичайно складною через відсутність єдиного, офіційно затвердженого та широко прийнятого стандарту практичної транскрипції. Українські перекладачі, журналісти та редактори змушені орієнтуватися на декілька конкуруючих систем, що призводить до плутанини, варіативності та, іноді, спотворення оригінальної вимови [1, с. 77].

Проблема української транскрипції корениться у множинності міжнародних та національних систем, які намагаються передати унікальну фонологію корейської мови (системи Хангиль) за допомогою латинського чи кириличного алфавітів.

1. Система Макк'юна-Райшауера (McCune-Reischauer – M-R) – історично найвпливовіша [2]. Використовує надрядкові знаки (бреве, апострофи) для позначення аспірації та довгих голосних. Була офіційною у Південній Кореї до 2000 року.

2. Нова романізація корейської мови (Revised Romanization of Korean – RR) – офіційна система Південної Кореї з 2000 року [3]. Уникає діакритичних знаків, що спрощує її використання у цифровому середовищі.

3. Система Концевича – кирилична система, розроблена сходознавцем Л. Р. Концевичем. Є найбільш деталізованою та точною з фонетичної точки зору для кирилиці, але не української мови.

Українські перекладачі часто стикаються з дилемою: фонетична точність (базуючись на Концевичі або власному слуховому сприйнятті) чи літературна традиція (вплив російської, англійської або польської транскрипційних схем).

Корейська фонологія має унікальну трикомпонентну систему приголосних, яка відсутня в українській мові, що створює найбільші проблеми при транскрипції [4, с. 470].

Табл. 1. Фонетичні особливості транскрипції корейської мови

Корейський тип	Приклади (Хангиль)	Фонетична особливість	Проблема транскрипції	Варіанти в українській
Ненапружені (평음)	ㄱ, ㄷ, ㅂ, ㅅ, ㅈ	У позиції між голосними дзвінкі (як [g], [d], [b]), на початку слова – глухі [k], [t], [p].	Передавати дзвінкістю чи глухістю?	Кім / Гім; Тегу / Дегу
Аспіровані (격음)	ㅋ, ㅌ, ㅍ, ㅊ	Вимовляються із сильним придихом (аспірацією).	Потребують додаткового позначення.	Кхім / Кім (з придихом); Пхеньян / Пеньян
Напружені (경음)	ㄱ͈, ㄷ͈, ㅂ͈, ㅅ͈, ㅈ͈	Вимовляються без придиху, з напруженням голосових зв'язок (близько до [kʰ], [tʰ], [pʰ]).	Немає прямого відповідника в українській.	Ккачхі / Кчі

На практиці, через сильний вплив історично вкоріненої російської традиції, ненапружені приголосні часто передаються глухими (Кім, Пак), що ігнорує їхню дзвінкість у інтервокальній позиції. Напружені звуки часто або ігноруються, або передаються подвоєнням літери (Табл. 1).

1. Дифтонги та глісади. Проблема коректної передачі звуків, що позначаються як **ㅝ** (йо), **ㅞ** (я), **ㅟ** (ю), **ㅠ** (є). Усі вони складаються з глісади [j] та голосного.

Проблема: Чи зберігати [й] як окремий звук, чи передавати через йотовану літеру? (Наприклад: **혜화** (Hyehwa) – Хехва / Хйехва).

2. Голосний **으** (eu/ü) – голосний заднього ряду, який не має прямого відповідника в українській мові.

Проблема: його передають або як *и* (за російською традицією), або як *е* (за спрощеною передачею), або як *и* з додатковими поясненнями (наприклад: **을지로** (Euljigo) – Ильджіро / Ельджіро).

Корейські імена, як правило, складаються з прізвища (один склад) та імені (два склади).

1. Порядок слів. У корейській мові спочатку йде прізвище, потім ім'я. При транскрипції українською (особливо в наукових текстах та офіційних документах) необхідно дотримуватися світової практики:

- Традиційний/Офіційний порядок (Корея): Прізвище Ім'я (наприклад, Пак Чон Хі).

- Європейський порядок (західні ЗМІ): Ім'я Прізвище (наприклад, Чон Хі Пак – рідко, зазвичай залишають корейський порядок, але пишуть ім'я разом).

2. Написання імені разом чи через дефіс.

Традиційно в кириличних системах ім'я пишеться через дефіс (Хон Гіль-дон) або разом (Хон Гільдон), при цьому обидва варіанти мають право на існування. Написання разом (як у Новій романізації) спрощує візуальне сприйняття, але ускладнює ідентифікацію складів. Українська практика часто тяжіє до окремого написання складів імені (Кім Чен Ин), що є відхиленням від внутрішньої логіки корейської мови, де ім'я – це єдина смислова одиниця.

У сфері географічних назв українська мова найбільше страждає від відсутності власного картографічного стандарту.

1. Вплив російської традиції. Історично більшість карт та атласів використовували російську транскрипцію, що породило стійкі, але фонетично неточні форми: Сеул (замість більш точного Соуль), Бусан (замість Пусан).

2. Нова романізація vs. традиція. Перехід до використання Нової романізації на міжнародних картах створює необхідність ревізії традиційних українських назв. Наприклад, назва міста може бути передана як Кванджу (за М-Р) або Кванджу (за RR), що відрізняється від раніше вживаного Кванджю.

Ключова проблема: Як часто в Україні, необхідний компроміс між давно вкоріненою, але неточною традицією і фонетичною коректністю/міжнародним стандартом (RR).

1. Транслітерація vs. Транскрипція. При роботі з культурними реаліями слід надавати перевагу транскрипції (відтворення звучання) перед транслітерацією (відтворення букв), оскільки лише

транскрипція коректно передає фонетичні зміни (наприклад, дзвінкість приголосних між голосними).

2. Коригування запозичень. Часто корейські реалії потрапляють в українську мову через посередництво англійської (наприклад, терміни К-Поп) або російської. У цих випадках завдання перекладача – максимально наблизити термін до автентичного корейського звучання, якщо це не суперечить вже усталеній традиції.

Ситуація з відтворенням корейських власних назв і культурних реалій в українській мові вимагає термінового розв'язання на інституційному рівні.

1. Необхідність стандарту: необхідне створення офіційного українського стандарту практичної транскрипції корейської мови на базі Нової романізації (RR) як міжнародного стандарту, адаптованого до особливостей української фонетики та графіки (його можна назвати “Українська кирилізація корейської мови”) [6, с. 168].

2. Принцип компромісу: слід дотримуватися принципу компромісу між фонетичною точністю (уникаючи іншомовних неточностей) та вже усталеною традицією (зберігаючи відомі форми на кшталт “Сеул”).

3. Освіта перекладачів: важливо включати детальний курс практичної транскрипції до навчальних програм для перекладачів та журналістів, які працюють з корейською тематикою.

Література:

1. Щегель О. М. Практична транскрипція корейських імен українською мовою: порівняння, проблеми і пропозиції. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 76–87.

2. McCune G. M., Reischauer E. O. The romanization of the Korean language, based upon its phonetic structure. *Transactions of the Korea Branch of the Royal Asiatic Society*. 1939. No. 29. P. 1–55.

3. The Revised Romanization of Korean. National Academy of the Korean Language, Ministry of Culture and Tourism. Seoul, 2000. 33 p.

4. Ковальчук Ю. А. Проблеми та перспективи створення уніфікованої системи української практичної транскрипції корейських

власних назв. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2011. Вип. 36. С. 468–473.

5. Андріанов Д. В. Вступ до корейської філології: Методичні рекомендації для підготовки здобувачів вищої освіти освітнього ступеню “Бакалавр” освітньої програми В11.066 “Корейська мова і література та переклад, англійська мова” (Гуманітарні науки, Філологія). Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2025. 48 с.

6. Синишин Р. І. Фонетична та графічна адаптація корейських лексичних елементів в українських текстах. *Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник*. Київ: Вид.-полігр. центр “Київський університет”, 2004. Вип. 32/33. С. 158–160.

7. Sohn, Ho-min, ed. *Korean language in culture and society*. University of Hawaii press, 2005. 267 p.

8. Venuti, Lawrence. *The translator’s invisibility: A history of translation*. Routledge, 2017. 353 p.

Богомолов О. В.

ORCID: 0000-0002-7422-0167

доктор філологічних наук,

директор

Національного інституту стратегічних досліджень

м. Київ, Україна

СВІТ ВІД ПЕРШОЇ ОСОБИ: ПРО РЕЛЕВАНТНІСТЬ АНТРОПОНІМІВ І ТОПОНІМІВ

Ключові слова: антропоніми, топоніми, транслітерація, комунікативні конфлікти, мови-посередники

Вибір того чи іншого варіанта транслітерації іноземних антропонімів та топонімів може бути доволі неоднозначним, особливо коли йдеться про несвропейські мови, для яких існує декілька систем транслітерації. Справа до того ж ускладнюється відсутністю ситуації прямого контакту, наслідком чого є вплив мов-посередників, фонологічні системи яких і орфографічні конвенції виступають у ролі своєрідних фільтрів між мовою-джерелом та мовою-реципієнтом засвоєваної лексики. У випадку

української цим фільтром є історично російська, але останнім часом здебільшого англійська, а в окремих контекстах і інші європейські мови (наприклад, французька – для імен та топонімів північноафриканського походження).

Комунікативні конфлікти, які виникають на тлі таких проблем, можна проілюструвати на кількох історичних прикладах, які демонструють, як орфографічні варіації можуть призводити до дипломатичних конфузів, бюрократичних затримок і навіть геополітичних ускладнень.

Орфографічний лабіринт антропонімів

Один із найяскравіших прикладів – ім'я лівійського диктатора Муаммара Каддафі. Воно прославалося цілим калейдоскопом транслітерацій: Muammar Gaddafi, Qaddafi, Gadhafi, al-Gaddafi тощо. Пов'язана з цим розмаїттям плутанина досягла апогею під час прийняття Резолюції Ради Безпеки ООН № 1973 від 17 березня 2011 року, яка встановлювала безпільотну зону над Лівією під час громадянської війни та вводила санкції проти представників панівного режиму. Дипломати США та Великої Британії подали ім'я лівійського “лідера” як “Muammar Qaddafi”, натомість їхні французькі колеги – як Mouammar Kadhafi в основному тексті, але в додатку щодо замороження активів до того ж документа французькою він вже фігурував як Qadhafi, Mohammed Muammar. У російській версії лівійця було подано як Муамара Каддафи, з одним кириличним *м*, і літерою *к*. Для порівняння у літературній арабській мові повне ім'я колишнього лівійського лідера транскрибується як Mu‘ammar Muḥammad Abū Mīnuār al-Qaddāfi (ар. *مُعَمَّرُ مُحَمَّدَ أَبُو مِئْيَارِ الْقَدَّافِي*). Принагідно зазначимо, що варіанти з літерою *g* (яка позначає дзвінкий велярний проривний приголосний) замість *q* (глухий увулярний проривний приголосний) пов'язані з впливом лівійської народнорозмовної вимови цього імені.

Наслідки цих різночитань були драматичними. Вони спричинилися до затримки до 48 годин у виконанні заборон на подорожі для лівійських високопосадовців. Заборонні приписи були оскаржені як “недійсні через невизначеність особи”, що дозволило внутрішньому колу диктатора прослизнути через європейські аеропорти. ООН змушена була видати еггatum зі списком

усіх варіантів імені, перетворивши швидкий запобіжний захід на бюрократичний фарс. Журнал “The Economist” висміяв цю ситуацію у статті “Gaddafi’s Ghostly Aliases” (“Примарні псевдоніми Каддафі”).

Інший історичний епізод стосується генералісимуса Чан Кайші під час Каїрської конференції 1943 року. Його ім’я, яке транслітерується у системі Wade-Giles як Chiang Chieh-shih, а у сучасному піньїнь як Jiang Jieshi, прийнято подавати англійською мовою як Chiang Kai-Shek, що відбиває вимову цього імені в кантонському варіанті китайської. Так чи інакше останній варіант транслітерації сам Чан очевидно вважав для себе прийнятним. Але це ім’я потрапило до британського протоколу конференції як “Chiang Kai Shek” з пробілом замість дефіса. Потім у комюніке Рузвельта до Сталіна “Shek” вже перетворився на окрему особу. Рузвельт подумав, що той мабуть є радником китайського лідера, а помічники Сталіна виявилися стурбовані тим, що це ім’я надто співзвучне “ЧК”. Непорозуміння призвело до 36-годинної затримки підписання Каїрської декларації і ледь не зірвало процес визначення зобов’язань союзників щодо повернення Тайваню під суверенітет Китаю (про те, наскільки важливим цей острів виявиться для подальшої долі Чан Кайші, він тоді навряд чи міг здогадуватися). Сам Чан, як зафіксовано в мемуарах його перекладача, дізнавшись про все це, вигукнув рідкісною для нього англійською: “My name is not a puzzle for your Oxford dons!” (“Моє ім’я не головоломка для ваших оксфордських професорів!”). У офіційних текстах з’явилися рукописні правки, а історія потрапила до журналу “Time” як “Shek Shenanigans” (“Витівки Шека”). У шанхайських газетах з’явилися карикатури, де Вінстон Черчилль грається у дитячу гру “слова”.

Окремий виклик становить наявність кількох альтернативних способів транслітерації корейської мови. Пор.: Kim Jong-un (англійська, французька, німецька), Kim Dzong Un (польська), Ким Чен Ын (російська), Кім Чен Ин (українська); Kim Il Sung (англійська), Kim Il-sung (французька, німецька), Kim Il Sen (польська), Ким Ир Сен (російська), Кім Ір Сен (українська). Очевидно, що для української актуальним залишається вплив мови-посередника – російської, тоді як для польської цей вплив

залишається актуальним лише для імені найбільш відомого з двох – засновника династії Кімів (антропоніми наводяться за Вікіпедією).

Топоніми: у пошуках постколоніальної ідентичності

Значення, яке набуває вибір того чи іншого варіанту назви для носіїв відповідних культур, найкраще проілюструвати на відомому українському прикладі: Kyiv vs Kiev, Ukraine vs the Ukraine, де другий член пари асоціюється з колоніальним минулим, а перший із ствердженням незалежної Української держави. Але коли йдеться про деякі азійські країни, ситуація може виявитися й дещо складнішою.

У 1989 році уряд колишньої Бірми прийняв рішення про перейменування країни, яка тепер отримала нову назву М'янма (у лат. варіанті Burma → Myanmar), столицю також перейменували з Рангун на Янгон (Rangoon → Yangon). Нова назва “Myanmar” подавалася як більш інклюзивна, адже “Burma” корелювала з назвою найбільшої етнічної групи країни – бірманців. Проте опозиція, в тому числі озброєна, що представляє інтереси численних етнічних груп, і досі сприймає “Myanmar” як ідеологічно марковану, пов'язану з військовою хунтою. Попри прийняття нової назви системою ООН, деякі країни, як-от США, продовжили вживати стару назву “Burma”.

Ще один випадок – Bombay → Mumbai. Уряд штату Махараштра змінив назву міста 4 березня 1995 року на честь його богині-патронеси Мумбадеві. Зміна була покликана символізувати відмову від колоніального спадку та акцент на маратхійській ідентичності. Колоніальна назва, з якою пов'язано надто багато текстів у різних культурах, і досі продовжує вживатися, але потрапляння її, бодай випадкове, до офіційного тексту може спричинитися до дипломатичного конфлікту.

Один із найсвіжіших випадків – зміна англійської назви країни Turkey на питому Türkiye. У червні 2022 року уряд Туреччини звернувся до ООН з вимогою використовувати питому назву, яка застосовується в самій країні з 1923 року. Однак ця зміна не дуже вплинула на мови з кириличною абеткою. Пошук на “Тюркіє” у Google дав лише 920 посилань на тексти, в яких йдеться переважно про саму цю зміну.

Інший приклад – Peking → Beijing. Уряд Китаю схвалив систему романізації Hanyu Pinyin у 1958 році, яка використовує “Beijing”. Міжнародна організація стандартизації (ISO) офіційно прийняла Pinyin у 1982 році, що стандартизувало сприйняття назви на глобальному рівні. Але ця зміна зовсім не торкнулася мов, які послуговуються кирилицею, а також польської, угорської, але вплинула на румунську (див. відповідні статті Вікіпедії).

Отже вибір між різними варіантами транслітерації антропонімів та топонімів є не лише прикладом лінгвістичних курйозів, а й інструментом влади, культури та дипломатії. Невизначеність щодо цього вибору може мати цілком матеріальні наслідки для двосторонніх відносин. У світі, що швидко змінюється, стандартизація імен є ключем до ефективної комунікації, а ігнорування її значення – рецептом для комунікативної невдачі або конфлікту.

Бурба Д. В.

ORCID: 00010-0004-8848-2040

молодший науковий співробітник,

Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ

Лохман О. О.

викладач санскриту,

Всеукраїнська асоціація індологів

м. Київ, Україна

ЛЕКСИКА САНСКРИТСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Ключові слова: санскрит, практична транскрипція, український правопис

В Україні можна виокремити дві головні системи практичної транскрипції санскритських власних і загальних назв: адаптовану російську (коли санскритські слова пишуть українською мовою так, ніби вони запозичені з російської мови) і сучасну українську транскрипцію, запропоновану Дмитром Бурбою після обговорення з мовознавцями, а також фахівцями з інших галузей

науки та аматорами, яким доводиться вживати у своїх публікаціях запозичення із санскриту [2; 3]. Система транскрипції Бурби значною мірою є продовженням основ української транскрипції санскриту, закладених “батьком української індології” – Павлом Ріттером [1; 5; 12]. Крім цих двох систем транскрипції (адаптованої російської та послідовно української), на практиці часто можна зустріти застосування їх суміші.

Екзотичні особливості фонетики санскриту

В українській мові довгими є наголошені голосні, тоді як у санскриті довжина голосного не прив’язана до наголосу (наприклад, purástāt), позначається на письмі й може мати смислорозрізнявальне значення. Наприклад, коли в імені Васудева (vasudeva) перший звук [a] короткий, то це ім’я раджі, а коли довгий (vāsudeva) – то це ім’я його сина, Кришни. Ідея позначати довгі санскритські голосні подвоєнням відповідних літер не видається доброю. Хоча в СРСР така транскрипція застосовувалася для тамільської мови, а також подвоєння голосних літер калькувалося у власних назвах таких мов, як, наприклад, нідерландська чи фінська, у власне українських словах довгий голосний звук не позначається подвоєнням літери, і тому пересічний читач сприймає дві літери як ознаку двох складів (як у слові *позаатмосферний*). До прикладу, фінське прізвище Куусінен українці схильні читати як Ку-у-сі-нен (а не [ku:sinen]). До того ж ні в російській мові, ні в українській немає традиції подвоєння літер для передачі довгих голосних санскриту. У тих нечастих випадках, коли нерозрізнення в транскрипції довгих і коротких голосних може призводити до неоднозначності, очевидно, слід додавати в дужках чи в примітці до транскрибованого кирилицею слова точну транслітерацію латиницею з діакритичними знаками. Така сама проблема може виникати через те, що крім зубних *ḍ*, *ṭ* у санскриті є ще й відповідні церебральні приголосні. В українській транскрипції, як і в російській, вони не розрізняються.

Наступна відмінність фонетики санскриту від фонетики української мови – наявність складотворчих *ṛ*, *ḷ* – як у чеських словах prst, Plzeň. Чеською можна писати ім’я індійського бога як Kṛṣṇa. Проте в українській мові складотворчого [ṛ] немає. Його найприродніше замінювати складом [ri]. Тобто ми пишемо, наприклад, “Кришна” (kṛṣṇa).

Ще одна серйозна відмінність санскриту від української мови – придихові приголосні. Вони відрізняються від відповідних непридихових тим, що головний проривний елемент супроводжується тут слабким звуком на кшталт англійського *h* – глухим після глухого головного елемента й дзвінким після дзвінкого. У транслітерації придихові приголосні передаються диграфами *bh*, *dh/dh*, *jh*, *gh* (дзвінки) й *kh*, *ch*, *th/th*, *ph* (глухі), а в українській практичній транскрипції (на відміну від російської) для умовного позначення дзвінких придихових до літери, що позначає головний елемент, додається *г* (*бг*, *дг*, *джг* – *дгарма*, *бгакті*, *джгарі*), а глухих – *х* (*кх*, *чх*, *тх*, *пх* – *кханда*, *чханда*, *тхаккура*, *пхеніла*) [1, с. 416; 7; 8; 9; 17; 20, с. 476]. Що стосується дзвінкого придихового звука [g^h], то при формальному підході його треба було б передавати українськими літерами *гг*, проте таке буквовосполучення абсолютно не властиве українській мові. Тому для передачі санскритського звука [g^h] пропонується писати просто українську літеру *г*. Прикметно, що саме так пише своє прізвище викладачка Києво-Могилянської академії Мрідула Гош (Ghosh), яка вільно володіє українською мовою.

На жаль, подібно як нерозрізнення в українській практичній транскрипції церебральних і зубних приголосних, а також коротких і довгих голосних може призводити до появи омонімів, породжувати їх (хоча й із невеликою імовірністю) може й використання української літери *г* для позначення санскритського придихового звука [g^h], оскільки в українській транскрипції цією літерою передається також санскритський звук, який у транслітерації латинкою позначається літерою *h*, що в російській транскрипції передається літерою *х*. Проте цей санскритський звук є не глухим, а дзвінким – таким, як український [г], і передавати його на письмі треба саме літерою *г*, наприклад: *агімса* (ahimsā), *магатма* (mahātman), *Гануман* (hanumān), *Гарівамшія* (harivaṃśa) [1; 7; 17; 20, с. 476].

Звук [ш] у санскриті може бути як твердим, так і м'яким, і для м'якого [ш'] (ś) у письмі деванагарі є окрема літера. У російській мові *ш* читається твердо, тому, наприклад, ім'я індійського бога російською звучить як [шыва], хоча в цьому слові немає літери *ы*. Однак в українській мові *ші* читається саме як [ші], і таке

звукосполучення є звичним: *шість, наші, Шіва* [9; 16, с. 749; 1, с. 60; 5, с. 60; 7, с. 302] тощо. Хоча українські шиплячі тверді, вони частково пом'якшуються в позиції перед *і, ю, я* [6, с. 17], тому цілком виправдано передавати також сполучення санскритського м'якого [ш'] з [у], [а] як *шю, шя* (як у назві міста Шяуляй чи в слові *узвишшя*). Така транскрипція в українській мові є доволі давньою традицією [1, с. 61; 7, с. 302; 12], перерваною в часи СРСР (докладніше див. [2; 3]), і може мати смислорозрізнавальне значення.

Частковий відхід від фонетичного принципу задля відповідності українському правопису

У запропонованій транскрипції інколи не ставиться м'який знак там, де він мав би бути, і ставиться там, де йому бути не треба було б, наприклад: *вайш'я* замість *вайшья* (другий варіант сприймається читачами як росіянізм), *тьяга* (“відцурання”) замість *т'яга* (*tyāga*).

Порушення українського правопису

Вживання літери *г*. Згідно з параграфами 6 і 122 “Правопису”, буква *г* передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний у невеликій кількості українських та давно запозичених і зукраїнізованих слів і деяких топонімах України, а також може писатися в іншомовних прізвиськах та іменах людей [18]. Однак вживання цієї літери в запозиченнях із санскриту, окрім того, що відповідає фонетичному принципу, має ще й смислорозрізнавальне значення. У “Харківському правописі” [19, § 55] було дозволено вживати *г* в нових запозиченнях, а в “Правописі 2020”, хоча й нічого про це не сказано, однак у його електронній версії в пункті 7 параграфа 54 в слові *гул* (у паперовій версії стало *гул*) було двічі надруковано *г*. Бажано так само вживати літеру *г* і в санскритських запозиченнях, однак тут можлива варіативність [19, с. 9]: наприклад, написання доволі давно запозиченого слова *йога* як *йога* або *йога*.

Друге порушення українського правопису запропонованою системою транскрипції – ігнорування так званого правила “дев'ятки”. Його застосування спотворює санскритські слова, тоді як розрізнення в транскрипції *і* й *и* може бути також смислорозрізнавальним. Навіть безвідносно до санскриту обґрунтованість

правила “дев’ятки” неодноразово піддавалася сумніву, і на практиці в нещодавно запозичених словах правило “дев’ятки” нерідко порушується [4].

ПЕРЕХІД ВІД ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ ЛАТИНИЦЕЮ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ТРАНСКРИПЦІЇ

(транслітерація латинкою | українська транскрипція)

ГОЛОСНИ

і після <i>ṣ</i>	ṛ / ṝ	ī / ī̄
<i>и</i>	<i>ри</i>	<i>ли</i>

a/ā, ai, au e, i/ī, o, u/ū

після <i>ṣ</i> (<i>ṣa/ṣā, ṣai, ṣau, ṣe, ṣi/ṣī, ṣo, ṣu/ṣū</i>)	
на початку слова й після голосного	<i>я, яй, яу, е, і, йо, ю</i>
після <i>d/ḍ, l, n/ṇ/ṅ/ṅ̄, s, t/ṭ</i>	<i>ья, ъяй, ъяу, ъе, ъі, ъйо, ъю</i>
з <i>ṣ</i> , що їм передує	<i>ія, іяй, іяу, іе, іі, ійо, ію</i>
після інших приголосних	<i>’я, ’яй, ’яу, ’е, ’і, ’йо, ’ю</i>

після <i>ṅ̄</i> або <i>ś</i>						
a / ā	ai	au	e	i / ī	o	u / ū
<i>я</i>	<i>яй</i>	<i>яу</i>	<i>е</i>	<i>і</i>	(<i>нь</i>) <i>о</i>	(<i>ш</i>) <i>о</i>
<i>ю</i>						

у решті випадків						
a / ā	ai	au	e	i / ī	o	u / ū
<i>а</i>	<i>ай</i>	<i>ау</i>	<i>е</i>	<i>і</i>	<i>о</i>	<i>у</i>

ПРИГОЛОСНИ

(транслітерація латинкою, приклад | українська транскрипція, приклад)

глухі		дзвінки				
k	kh	g	gh	ṅ		h (окрім диграфів gh, ch, kh, ph, th/th) aḥam
<i>ḷ</i> <i>kaṇḍila</i>	<i>khaga</i>	<i>gaṇeśa</i>	<i>ghaṭa</i>	<i>gaṅgā</i>		
<i>к</i>	<i>кх</i>	<i>г</i>	<i>г</i>	<i>н</i>		<i>г</i> <i>агам</i>
<i>капіла</i>	<i>кхага</i>	<i>Ганешя</i>	<i>Гати</i>	<i>Ганга</i>		

c citra	ch chāyā	j jaimini	jh jharā	ñ a / ñ ā , ñ u / ñ ū , ñ e, ñ i/ ñ ī yajña	ya/yā, yu/ yū, ye, yi/ yī yama	ś śukra
ч чїтра	чх чхая	дж Джайміні	джг джгара	ня, ню, не, ні яджня	я, ю, є, ї яма	ш шюкра
ṭ ṭikā	ṭh ṭhakkura	ḍ aṇḍa	ḍh ḍhāmarā	ṇ ṇāṇa	r ārdra	ṣ uṣā
т тіка	тх тхаккура	ḍ анда	ḍг дгамара	н праṇa	р ардра	ш уша
t revaṭī	th tiṭhi	d dāyaka	dh dharma	n nalinī	l līlā	s sūrya
т реваті	тх тітхі	д даяка	дг дгарма	н наліні	л ліла	с сур'я
p pūrva	ph kaṇḥa	b balin	bh prabhā	m mūla	v viṣṇu	ḥ duḥkha
п пурва	пх капха	б балін	бг прабга	м мула	в Вішну	х духкха

Носовий **ṃ** передається як *м* 1) якщо є останньою літерою в слові (*Аум/auṃ* тощо), 2) якщо є останньою літерою частини складного слова, незалежно від того, написано воно з дефісом чи без нього (*агамкара/ahaṃ-kāra*, *омкара/om-kāra*, *кім-сакхі/kiṃ-sakhi*, *нактам-чара/naktaṃ-śara* тощо); винятки – *Парантана* (*paraṃ-tana*), *Джананджая* (*dhanam-jaya*), *Пуранджая* (*puram-jaya*), *кіннара* (*kiṃ-nara*), 3) якщо **ṃ** утворився з кінцевого **m** префікса перед *p*, *ph*, *b*, *bh*, *t*, *v*, *h* (*самбгава/sambhava*, *самвада/samvāda*, *самгіта/samhita* тощо).

Якщо **ṃ** утворився з кінцевого **m** префікса перед *c*, *ch*, *j*, *jh*, *y*, його передаємо як *нь* (*саньчіта/saṃcīta*, *саньджіва/saṃjīva*, *саньяма/saṃyama* тощо). Виняток: *Санджая* (*saṃjaya/saṅjaya*).

У решті випадків *m* передається як *n*, наприклад: *сансара* (saṃsāra), *санскрит* (saṃskṛta), *сандгі* (saṃdhi) *сінга* (siṃha), *ганса* (haṃsa), “Гаріваншя” (harivamśa), *канса* (kaṃsa), *міманса* (mīmāṃsā). Винятки: *агімса* (ahiṃsā), *пумс* (puṃs), *самрадж* (saṃrāj).

Література:

1. Антологія літератур Сходу / Упорядкування, вступ. ст. та прим. А. Ковалівського. Харків, 1961.

2. Бурба Д. В. Практична транскрипція санскритських власних назв та термінів в українській мові // Східний світ, 2018. № 1.

3. Бурба Д. В. Практична українська транскрипція власних назв та термінів мови гінді: відмінності від транскрипції санскриту // Східний світ, 2020. № 2.

4. Вакуленко М. О. Правило “дев’ятки” в контексті слов’янських і неслов’янських паралелей української мови // Мовознавство, 2009. № 11.

5. Голоси стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури / Упорядкування, переклад із санскриту і примітки Павла Ріттера. Передмова Ігоря Серебрякова. Стаття “Давня Індія та її література” Олександра Білецького. Київ, 1982.

6. Дудка О. О., Шевелева Л. А. Українська мова. Довідник. Харків, 2010.

7. Калідаса. Шякунтала / Переклад з передмовою й примітками Гната Хоткевича // Антологія літератур Сходу. Харків, 1961.

8. Наливайко С. І. Міфи давньої Індії. Київ, 1992.

9. Панчатантра: П’ять кошиків житейської мудрості. Шукасапаті: Сімдесят оповідок папуги / Перекл. із санскриту Ігоря Серебрякова і Тамари Іваненко. Київ, 1998.

10. Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови. Київ, 1970.

11. Пономарів О. Д. Фонемні *z* та *g*. Словник і коментар. Київ, 1997.

12. Риттер П. Шякти. Шякунтала. Шянкара // Енциклопедический словарь Гранат. Москва, 1929.

13. Ріттер П. Г. Санскрит (граматика) / Переклад, редакція, примітки й передне слово Д. В. Бурби. Київ, 2022.

14. Ріттер П. Г. Що таке санскрит? / Переклад з російської, вступна стаття та примітки Д. В. Бурби. Східний світ, 2022. № 4.

15. Самійленко В. Чужомовні слова в українській мові. Київ, 1918.
16. Словник іншомовних слів. Київ, 1977.
17. Українка Леся. Стародавня історія східних народів: Історія індусів // Повне академічне зібрання творів у 15 томах. Том 11 / Коментар: Олена Огнева, Віталій Приймаченко, Олена Романова, Дмитро Бурба, Антоніна Радько. Луцьк, 2021.
18. Український правопис. Київ, 2019.
19. Український правопис. Видання перше. Харків, 1928.
20. Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Т. 39. Київ, 1983.

Бурковський І. З.

ORCID: 0000-0002-6481-1115

кандидат філологічних наук,

старший науковий співробітник відділу загального мовознавства,
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ ДЕЯКИХ ФОНЕМ СХІДНИХ МОВ УКРАЇНСЬКОЮ ГРАФІКОЮ

Ключові слова: транслітерація, східні мови, тюркські мови, українська мова, запозичення

Орфографія сучасної української мови перебуває в стані, який годі назвати цілком нормальним – фундаментальні причини цього відомі, вони лежать у тривалому періоді бездержавності нашого народу. Особливо це помітно в тій сфері, якої ми вибірково торкаємося тут – передання лексики східних мов українськими літерами. Почнемо з висвітлення (на тюркському матеріалі) тих проблем, які вносить до неї так зване правило дев'ятки.

Правило це, скопійоване з польської мови, для української є цілком штучним, у ній воно не зумовлене якоюсь фонетичною закономірністю (хоч частково накладається на явище переходу давнього [i] в нове [и], але не має з ним жодного органічного зв'язку). Застосування його в транслітеруванні східних лексем

(і не тільки східних) означає неадекватне написання слів, що мають у відповідних позиціях фонему /i/, напр. *Pize*, *Джизре* замість *Pize* (тур. Rize), *Джизре* (тур. Sızre). Шкідливість цієї нерациональної норми найбільше проявляється, якщо застосовувати її до лексики тих мов (турецької та решти тюркських, в'єтнамської, корейської та ін.), що мають фонему, аналогічну з укр. /и/ (зазвичай акустично тотожні його попереднику, давньому **ы**). Якщо у випадку з лексикою мови, яка не має такого звука, бодай завжди зрозуміло: та химерна транслітерація через **-и-** передає оригінальне **-і-**, то тут доводиться гадати, котра з двох літер виступає насправді у вихідному написанні, як правильно його відтворити, коли заходить така потреба. Тут же й додаткова шкода від обговорюваного правила: воно провокує сплутування паронімічних форм, що відрізняються відповідними голосними.

Звернімо увагу й на ще один дотичний момент: правило де-в'ятки має чинність у позиції перед приголосною. Що ж до фінальної позиції, то тут нинішній правопис допускає тільки літеру **-і**, принаймні для невідмінюваних слів (треба розуміти – невідмінюваних в українській мові). Отож маємо ті самі проблеми, зумовлені вимогою писати *Чанкирі*, *Аґрі* замість *Чанкири* (тур. Çankırı), *Аґри* (тур. Ağrı), тільки вже не після частини приголосних, а після будь-якої.

Викладене щойно – один із доказів недосконалості нашого правопису. Звісна річ, відхилення від правопису, навіть недосконалішого – це погано. Але розв'язати проблему можна й без надання справі характеру відвертого непошанування кодексу. Те, що він зазвичай приділяє увагу тільки західноєвропейським запозиченням, залишаючи в тіні – за нечисленними винятками – східні, дає певну підставу компетентним інституціям заповнювати такі прогалини, створюючи відповідні розробки й ухвалюючи їх офіційно. Одні з найперших мали б бути скеровані на деяке обмеження сфери чинності обговорюваних пунктів.

Ще одне проблемне, не з'ясоване належно питання – передання відсутніх в українській мові тюркських дієзних (умлаутних) голосних **ö** та **ü** (для деяких мов родини – ще й **ä**). Щодо другого визначеності більше – існує досить потужна тенденція передавати його так, як і той самий звук німецької й французької мов –

скрізь через ю. Для позиції після приголосного це, либонь, оптимальне рішення – перенесення дієзності з голосного на сусідній приголосний, що створює відчутну подібність до оригінального звучання, що ж до початку слова, тобто читання [йу-], то тут уже – менша близькість до відтворюваної звукової форми, де [й] відсутнє, плюс загадка, аналогічна до вказуваної щойно: **йі-** чи **уі-**? (що означає знайомі вже нам клопоти). Знайти кращий варіант, однак, навряд чи можливо. Натомість із **ö** ситуація складніша. Аналогічно до попереднього випадку, тут у транслітерації варто вживати – за браком у нашій абетці такої літери, як йотоване **o** – буквосполуку **юo** (зрозуміло, не на початку слова). Поєднання м'якого приголосного з **o** не є чужим українській мові: *дьоготь, бадьорий, льоди, синьо, сьорбати, тьохкати* – прикладами можна було б заповнити не одну сторінку. Проте для французької та німецької лексики обрано варіант **e** (*Гете*) – немовби відтворення не оригінальних написань, а двозначної московської транслітерації. Такий варіант дуже відбігає від оригінальної вимови й створює проблеми, аналогічні до зазначених вище, тож слід було б його замінити. Для тюркських трапляються написання на кшталт *Гьок-тепе* – їх варто чітко легітимізувати, усунувши неузгодженість. Але тут лишається питання ініціальної позиції. Реально можливі два варіанти: **йo-** та **o-**, обидва проблемні – розв'язок наразі відкладемо, зупинимося на ще одному аспекті (під)теми. Умлаутні звуки в тюркських мовах виступають і після тих приголосних, які в історії української літературної мови зазнали ствердіння палаталізованих відповідників (губні та шиплячі) або втрати їх через іншу трансформацію (задньоязикові), – і ця обставина спричинює певні вагання та контрверсії. Тут слід насамперед згадати, що в українській мові, як і в більшості інших, запозичення тягнуть за собою і фонетичні інновації, головним чином комбінаторні (хоч іноді доходять і до переймання нових фонем: /ф/ та /г/) – чи, либонь, краще говорити про наявність у мові запозичень із неорганічними для неї поєднаннями звуків, та присутність у мовному узусі чужомовної пропріальної лексики (її важко віднести до запозичень) з такими рисами (напр. гіатусами: *Кавай* – географічна назва). Є в нашій мові й слова, переважно західноєвропейського походження, з **ю** (у з пом'якшенням

попереднього приголосного) після задньоязикових та губних: *барбекю, бюст, вестибюль, дежавю, екю, курфюрст, кювет, кюре, кюрі, юре, юнітр, фюзеляж* тощо; можна знайти в українських текстах і чимало власних імен з цією рисою: *Барбюс, Бюффон, Вюртемберг, Гюго, Кюв'є, Кюрасао, Монтею, Мюллер, Мюнцер, Намюр, Фюрстенберг*, сюди ж *Гюнівка* (два села в Запорізькій області) і т. ін. Трапляються в нашому сучасному вжитку й слова східного походження з цією рисою: *гюрза, мюрид, Кюль-Тегін*. І. Огієнко зауважував: “українець, хоч в його мові й отверділи губні звуки, проте вмів вимовити правильно й склади *бє, ня, мя, вю* і т. п., відмінні від *б'є, н'я, м'я, в'ю*. Напр. інтелігентний українець легко вимовляє слова: *Пяст, Бялик, Пясецький, вестибюль, бель-вю, Мякотин, бюро, бюлетень*” [1, с. 54]. Не становлять труднощів для пересічного носія нашої мови й аналогічні звукові пари із задньоязиковими консонантними членами, тож можна визнати за доцільне послідовно передавати за цим уже віддавна наявним у нашій мові зразком і тюркське *ü*, позбувшись дотеперішніх хитань. Аналогічним чином і зазначене вище передання звука *ö* варто застосовувати після всіх інлаутних приголосних. Окремо згадаємо шиплячі. Їх ствердіння в українській мові, на відміну від польської й московської (поза їхнім завжди м'яким *ч*) не є тотальним: *жінка, чужі, кажіть, скажімо, спішіть, чітко, чіпляти, нічю, піддашися, наверхя, наверхю, фальшю, розкішню, тушню* і десятки подібних форм, де присутня палаталізованість, нехай і не в повному обсязі (зрештою, для передання чужомовних слів цілком достатньо й половинної). Трапляються й запозичення з цією рисою: *гашюри, шюте*. Отож сказане вище загалом стосується й цього класу приголосних, за винятком поєднання їх з орфограмою *юо* (хоча й тут потрібен ґрунтовний розгляд).

Ці питання фонетичної комбінаторики мають пряму дотичність і до транслітерації японських слів – їм ми приділимо увагу в розширеній версії цього тексту.

Література:

1. Огієнко І. Нариси з історії української літературної мови. Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1990. 216 с.

Вакуленко М. О.

ORCID: 0000-0003-0772-7950

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
науковий дослідник

Дармштадтський університет прикладних наук
м. Дармштадт, Німеччина

ДЕТАЛІЗАЦІЯ КІЛЬКІСНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЯПОНСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ПРАКТИЧНОЇ ТРАНСКРИПЦІЇ

Ключові слова: практична транскрипція, фонетична відстань, метричний метод, японська мова, українська мова

В українському мовному просторі було чимало спроб розробити систему практичної транскрипції з японської мови [див. 1]. Основні відмінності між цими розробками полягають у різному трактуванні сибілянтів [ɕ z] і відповідних африкат [tɕ dz]. Фонетично найточнішу систему можна визначити на основі метричного методу вимірювання фонетичних відстаней між звуками мовлення [2]. В основі цього методу лежить поняття метрики евклідового простору незалежних фонетичних параметрів, згідно з яким відстань між двома об'єктами S_1 і S_2 , вираженими геометричною сумою параметрів p_{1i} і p_{2i} відповідно, $i = 1, 2, \dots, n$, де n – кількість сумірників, визначається формулою:

$$|S_1 - S_2| = \sqrt{\sum_{i=1}^n (p_{1i} - p_{2i})^2}. \quad (1)$$

У [1] на основі цього методу було зроблено висновок, що фонетично найточнішою і фонологічно виправданою системою японсько-української практичної транскрипції є модифікована система Федоришина, в якій звуку [g] відповідає українська літера “г”. Утім, через опіску в третьому стовпчику (p_v) Таблиці 2 у [2] було отримано завищене значення відстані між [ɕ] і [sʲ] у [1]. Тож тут розглянемо це питання в подробицях.

Порівняймо фонетичні характеристики японського звука [ɕ] з головними виявами українських фонем [sʲ] і [ʃ], які відповідають українським буквам “с” і “ш” у буквосполученнях (сі ся сю сьо)

та (ші шы шю шьо). Нагадаємо, що частково пом'якшений звук [ʃ] не має в українській мові фонематичного статусу [див. 3, с. 63]. Отже, відповідні звуки відрізняються лише місцем творення, яке розподілене відповідно таким чином:

$$\begin{aligned} [\epsilon]: p_{1place1} &= 2/3, p_{1place2} = 7/12, p_{1place3} = 5/12; \\ [s^i]: p_{2place1} &= 2/3, p_{2place2} = 5/12; \\ [ʃ]: p_{3place1} &= 7/12. \end{aligned}$$

Враховуючи палаталізований характер звуку [ε], слід прийняти для нього $p_{1pal} = 3/4$, який дорівнює відповідному параметру для [sⁱ]: $p_{2pal} = 3/4$.

Навіть без розрахунків видно, що звук [sⁱ] значно ближчий до [ε], ніж [ʃ], оскільки має збіжність за трьома складниками місця творення проти одного.

Для відстані між звуками [ε] і [sⁱ] у чисельнику підкореневого виразу в (1) маємо величину [див. 2, с. 73]:

$$\begin{aligned} \min \{ & [(p_{2place1} - p_{1place1})^2 + (p_{2place2} - p_{1place2})^2], [(p_{2place1} - p_{1place2})^2 + \\ & (p_{2place2} - p_{1place1})^2] \} / 6 + \min \{ [(p_{2place1} - p_{1place1})^2 + (p_{2place2} - p_{1place3})^2], \\ & [(p_{2place1} - p_{1place3})^2 + (p_{2place2} - p_{1place1})^2] \} / 6 + \min \{ [(p_{2place1} - p_{1place2})^2 + \\ & (p_{2place2} - p_{1place3})^2], [(p_{2place1} - p_{1place3})^2 + (p_{2place2} - p_{1place2})^2] \} / 6 = (5/12 - \\ & 7/12)^2 / 6 + (8/12 - 7/12)^2 / 6 = 5/864. \quad (2) \end{aligned}$$

Звідси отримуємо:

$$|\epsilon - s^i| = [5/(864 \times 15)]^{1/2} = [1/(864 \times 3)]^{1/2} = [1/2592]^{1/2} = 1/50,9 = 0,02. \quad (3)$$

Для відстані між звуками [ε] і [ʃ] у підкореновому виразі [див. 2, с. 71] маємо величину

$$[(p_{1place1} - p_{3place1})^2 + (p_{1place2} - p_{3place1})^2 + (p_{1place3} - p_{3place1})^2] / 3 + 1/16 = [(2/3 - 7/12)^2 + (5/12 - 7/12)^2] / 3 + 1/16 = 5/432 + 1/16. \quad (4)$$

Звідси одержуємо:

$$|\epsilon - ʃ| = [5/(432 \times 15) + 1/240]^{1/2} = [1/1296 + 1/240]^{1/2} = 0,00494^{1/2} = 0,07, \quad (5)$$

що в три з половиною рази більше.

У граничному випадку, якби пом'якшений алофон [ʃ], у якого $p_{3place2} = 5/12$, мав статус окремої фонemi, відстань до нього була б такою самою, як і до [sⁱ]. Але таке припущення, як ми бачили вище, суперечить особливостям палаталізації цього звуку і відтак його статусу.

Слід зазначити, що ми використовуємо тут найпростішу модель, яка враховує компоненти місця творення однаковою мірою.

У точнішій моделі, яка враховуватиме той факт, що [ɛ] є алофоном фонем /s/, доданок із $p_{Iplace1} = 2/3$ матиме більшу вагу, що додатково зближуватиме [ɛ] і [sʲ].

Подібним чином фонетично найближчими до [z ʦ ʤ] головними виявами українських фонем є звуки [zʲ ʦʲ ʤʲ], які відповідають вимові графем “з(ь)”, “ц(ь)” і “дж(ь)”.

М’яка вимова цих звуків більш притаманна українській мові, адже українські шиплячі мають **менший ступінь пом’якшення**, ніж свистячі, а їхні пом’якшені варіанти є фактично алофонами твердих відповідників [3, с. 62–63]. Цей менший ступінь пом’якшення, з одного боку, свідчить про більші артикуляційні складнощі при вимові пом’якшених шиплячих порівняно зі свистячими, а з другого, зумовлює більшу схильність до стверднення при **адаптації** слова в українській мові, що додатково віддалятиме вимову від оригінальної. Це зумовлює додаткові переваги (с, з, ц, дз) перед (ш, ж, ч, дж).

Ці переваги підтверджує і статистика поширеності відповідних графем в українській мові. У Таблиці 1 наведено частоти вживання українських графем, вимова яких відповідає звукам [sʲ zʲ ʦʲ ʤʲ] і [ʃʲ ʒʲ ʧʲ ʤʲ] і які наявні в Генеральному регіонально анотованому корпусі української мови [4].

Таблиця 1. Частоти графем (сі ся сю сьо), (ші шя шю шьо), (ці ця цю цьо), (чі чя чю чьо), (ті тя тю тьо), (дзі дзя дзю дзьо), (джі джя джю джьо) як символів у словах із Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (Grac v. 18).

Графема / частотність				Загальна частотність
сі	ся	сю	сьо	
18031269	32803804	747318	1817243	53399634
ші	шя	шю	шьо	
3324821	11429	10708	544	3347502
ці	ця	цю	цьо	
37656480	4558718	2772977	3135235	48123410
чі	чя	чю	чьо	
5183347	428560	51289	5911	5669107
ті	тя	тю	тьо	

27190715	6175390	1944392	490794	35801291
дзі	дзя	дзю	дзьо	
22345	13620	29188	15600	80753
джі	джа	джю	джьо	
94190	381	453	168	95192

Значну перевагу у вживаності мають палаталізовані свистячі перед палаталізованими шиплячими. Деяка перевага “джі” перед “дзі” (94190 появ: 51,76 на мільйон токенів) є статистично незначущою, оскільки відповідна кількість появ майже в 400 разів менша, ніж у глухій свистячій африкати. Зауважимо, що статистика щодо “шьо” некоректна внаслідок граматичних помилок у тексті: “зовнішього” замість “зовнішнього”.

Звідси видно, що в українській мові звуки [ɕ zʲɕ] природніше передаються графемами {с(ь) з(ь) ц(ь)} відповідно.

Отже, найкраще узгоджується з результатами метричного методу система Федоришина [5], у якій слід замінити “г” на “ґ”.

Запропонований підхід має загальне значення і може бути застосований для будь-яких пар мов.

Література:

1. Vakulenko Maksym (2025). A quantitative approach to practical transcription of Japanese names into Ukrainian. In *Russian Linguistics* 49, article number 14. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11185-025-09321-x>.
2. Vakulenko M. O. (2023). Unified Parametrization of Phonetic Features and Numerical Calculation of Phonetic Distances between Speech Sounds. *Journal of Quantitative Linguistics* 30 (1). P. 67–85. DOI: 10.1080/09296174.2022.2095751.
3. Тоцька Н. І. *Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоенія, графіка, орфографія*. Київ: Вища шк. Головне вид-во, 1981. 183 с.
4. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс та ін. Київ – Львів – Єна, 2017–2024.
5. Федоришин М. С. *Українська транскрипція японської мови. Методичний посібник з основ японського письма: фонетична транскрипція*. Львів: Львівська політехніка, 1994. 27 с.

Ghosh Mridula

ORCID: 0000-0003-3733-2204

PhD, Docent,

Associate Professor, Department of International Relations,

National University of Kyiv Mohyla Academy

Kyiv, Ukraine

PRACTICAL ASPECTS OF TRANSLITERATION OF BENGALI LANGUAGE NAMES AND WORDS INTO UKRAINIAN: SELECTED EXAMPLES

Keywords: transcription, Bengali language, Ukrainian language, phonetics, proper names

The transliteration of Bengali (Bangla) texts into Ukrainian remains an under-researched area of comparative linguistics, despite the growing need for accurate representation of South Asian languages in Ukrainian scholarship. This is particularly relevant for fields such as translation studies, Indology, diaspora studies, public diplomacy and intercultural communication.

Two important assumptions should be made: the research of the origins of the Bengali language started in the late 18th and 19th centuries during the period of British colonization and Bengal Renaissance. Basic transcription and transliteration practices were approbated as per the International Phonetic Association (IPA) script, but proper names and places were to some extent anglicized and bear the influence of English language. Another assumption is the influence of Russian language on Ukrainian over centuries, which also has its impact while transcribing Indian languages (including Bengali) into Ukrainian. This paper attempts to move away from both these influences and propose an independent way of transcription based on phonetic reception, as well as of transliteration, appropriate to orthographic tradition.

There are fundamental structural differences between Ukrainian and Bengali that pose systematic challenges, which must be addressed through a coherent transliteration framework. While Ukrainian employs a phonemic alphabet using Cyrillic script, Bengali belongs to the Eastern Indo-Aryan branch of the Indo-European language family

and shares features with Assamese and Oriya. Its script descends from Brahmi and retains the abugida principle¹: each consonant carries an inherent vowel /ɔ/². Ukrainian, evolving from Old East Slavic, developed a distinct phonological inventory with full vowel notation. Whereas Bengali distinguishes aspirated³ and unaspirated consonants, Ukrainian relies primarily on voicing and palatalization. Besides, unlike most Indian languages, there are stark differences in the way how words are written and the way they are pronounced in Bengali [9, p. 120]. These differences are key to shaping the transliteration strategy.

The transliteration system proposed in this study follows a phonemic-phonetic hybrid. It seeks to balance accuracy, practical readability, compatibility with Ukrainian orthography, and usability in academic and public diplomacy contexts.

Before that, a short description of the origin and development of Bengali language will show the complexity of the task. Refuting Sir G. Grierson's theory of the emergence of Indian vernaculars (Indo-Aryan languages) from the Vedic language Sanskrit, B. Mazumdar opined that Bengali, Oriya and Assamese – all evolved from Eastern Māgadhī Prakrit, but non-Aryan variations existing in Bengali are due to the Dravidian influence [1, p. 443]. The same is reiterated by research, which shows Bengali to have Tibeto-Burmese dialects, pre-Aryan influences as well [6, p. 525].

Today, Bengali is spoken by over 230 million people, and naturally it has many dialects, broadly divided into four main groups – Western, North Central, Northern, and Eastern (with a South-Eastern sub-group). There are no significant morphological differences between them, except in the case of the South-Eastern sub-group; but considerable divergences exist in sounds and phonology. Bengali also has a “high” language used in literature, whose grammar – the *sādhu bhāṣā*, – is archaic, although the forms of the modern dialects draw their prototypes from this. Pronunciation varies with the different dialectal areas. Prof. Suniti Kumar Chatterji accentuates that the

¹ A writing system in which consonant–vowel sequences are written as units.

² Inherent vowel: The default vowel /ɔ/ carried by Bengali consonants.

³ A burst of breath following a consonant sound.

“Calcutta colloquial” or the Kolkata spoken Bengali is the established norm for studying modern Bengali morphology and phonetics [2, p. 3–6]. Later, the Bangladeshi Standard emerged, which is the standard variety widely spoken in Dhaka and other urban areas of Bangladesh [7, p. 221].

Diagram 1. Sounds of Standard Colloquial Bengali

CONSONANTS									
	Bilabial	Dento-labial	Dental	Alveolar	Palato-alveolar	Palatal	Retroflex	Velar	Glottal
Plosive	p b		t d				ʈ ɖ	k ɡ	
Affricate					ʧ ʤ				
Nasal	m			n				ŋ	
Lateral				l					
Flapped				ɾ					
Fricative	(ʋ ɸ)	(f ɸ)		s (z)	ʃ		ʂ		h (ɦ)
Semivowel	ɔ					ɔ			

VOWELS				
	Bilabial	Front	Central	Back
Close . .	[u]	i ɪ		u ŋ
Half close .	[o]	e ē		o ɔ (ò)
Half open .	[ɔ]	æ ɛ̃	(ɛ)	ɔ ɔ̃
Open . .			ɑ ɔ̃	

Source: Chatterji S. K. (1921). Bengali Phonetics. *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, 2(1), page 4.

Unlike Ukrainian, which lacks vowel length distinctions, the Bengali vowel system distinguishes long and short vowels, though this distinction is largely neutralized in modern usage except in formal or Sanskrit-derived terms (Tatsama Šabda). So, the transliteration scheme prioritizes vowel quality rather than quantity. The inherent vowel /ɔ/ is a major issue: Bengali script inserts it implicitly, whereas Ukrainian must either write ‘o’ explicitly or use etymological conventions. There are differences in various Bengali standards as well. The contrast between oral and nasal vowels observed in Kolkata Standard Bengali is not characteristic of Bangladeshi Standard, presumably

due to Eastern dialect influence [7, p. 224]. In academic transliteration, full vowel notation is recommended, while transcription will reflect the way the words are pronounced. Table 1 shows some differences.

Table 1. Vowel Transliteration

Bengali phonemes	IPA	Latin	Ukrainian	Phonetic	Examples	Ukrainian transcription	Ukrainian transliteration
অ	[ɔ]	Ô	o / a	a / ô	কলকাতা (<i>Kôlkata</i>)	Колката	Кольката
আ	[a]	A	A	Ā	বাবা (<i>baba</i> , father, “бацько”)	Баба	Баба
ই	[i]	I	I	I	ছবি (<i>chho- bi</i> , picture “зобра- ження”)	Чхобі	Чхабі
ঈ	[i:]	Ī	i / ĭ	Ī	তীর (<i>tir</i> , bank, “берег”)	Тир	Тир
ঊ	[u]	U	y	U	ফুল (<i>phul</i> , flower, “квітка”)	Пхул	Пхул
ঔ	[u:]	Ū	y / y	Ū	দূর (<i>dūr</i> , far, “далеко”)	Дур	Дур
ঋ	[ri] OR [ri]	Ri	ri	ṛ	ঋণ (<i>riṅ</i> , debt, “борг”)	Рін	Рин
এ	[e]	E	e	E	মেঘে (<i>megh</i> , cloud, “хмара”)	Мег	Мегг
ঐ	[oi]	oi / ai	ой / ай	ai / oi	ঐরাবত (<i>oirabot</i> , elephant, “слон”)	Ойработ	Айрабат

Bengali phonemes	IPA	Latin	Ukrainian	Phonetic	Examples	Ukrainian transcription	Ukrainian transliteration
ও	[o]	O	o	O	সকাল (<i>sōkal</i> , morning, “ранок”)	Шокал	Сакал
ঔ	[ou]	Ou	ou	au / ou	ঔষধ (<i>oushodh</i> , medicine, “ліки”)	Оушодх	Аушадх
অং / ং	[ŋ] (nasalization) anuswar анусвар	m̐ / ñ	н / г	m̐	বাংলা, Bengali, (<i>Bānglā</i>)	Бангла	Бангла
অঃ / ঃ	[h] shortened [a] Visarga Висарга	ḥ	г / х	ḥ	দুঃখ (<i>duhkho</i> , grief, “смуток”)	Дукхо	Дукха

Bengali uses the anusvara (ং see Table 1) and chandrabinḍu (ঁ) to mark nasal consonants or nasalized vowels. Ukrainian transcription will have to express these nasals consonantly, typically with ‘н’, ‘м’, or ‘нг’, depending on the phonetic environment. For linguistic precision, nasal vowels can be marked with a sign, but this is not advised for general transliteration.

Aspiration is phonemic in Bengali [8, p. 86] but not in Ukrainian. Therefore, aspiration must be represented orthographically to avoid loss of phonemic contrast. Traditionally, the alphabet ‘x’ was used to indicate aspiration, aligning with practices in Hindi-Russian and Sanskrit-Russian or even Bengali-Russian transliteration. However, Ukrainian has the alphabet ‘r’, closer to ‘gh’, that is why it is used to denote aspirated gh, d, dh, whereas ‘x’ is used with k, ch, t, ṭ, p. Retroflex consonants (ট, ঠ, ড, ঢ) do not have a direct Ukrainian equivalent; they are mapped to dentals (т, д), with optional diacritic marking in linguistic-only contexts.

Examples:

খাবার – їжа – Кхабар; মানুষের অধিকার – Human rights – Манушер одікар; ফুল – Flower – Пхул; স্বাধীনতা – Freedom – Шадгінота; ধন্যবাদ – Thank you – Дгоннобад.

Table 2. Cases of difficulties of Transliteration

Bengali word	English Transcription	IPA / English transcription	Ukrainian equivalent
বাংলা	Bangla (Bengali)	'baŋla / Bangla (ng – as in sing)	Бангла
ধন্যবাদ	Dhanyabad	'dʱaŋno, bad / Dhonnobad (як панна)	Дхоннобад/ Дгоннобад (Дякую)
রবীন্দ্রনাথ ঠাকুর	Rabindranath Tagore	ro'bindro, nath 'tʰakur / Robindronath Thakur (Rabindranath Tagore)	Рабіндранат Тагор Робіндронатх Тхакур
চট্টগ্রাম	Chittagong	'tʃɔtʃto, gram / Chattogram	Чоттограм
শুভ সকাল	Shubho shokal	'ʃubʰo ʃo'kal / Shubho shokal	Шубхо шокал (Добрий ранок)
ফুল	Phul	pʰul / Phul	Пхул – Фул (квітка)
ঘোষ	Ghosh	gʰosʰ / Ghosh	Гош – Гош

Table 2 shows certain divergences, conditioned by intervention of English as well as absence of standard rules:

The name of the poet রবীন্দ্রনাথ ঠাকুর – Rabindranath Tagore is written differently, Ukrainian sources show such options as “Робіндронатх Тхакур”, “Рабіндранатх Тагор”, “Рабіндранат Тагоре” and even as “Рабіндро Тагор”.

◦ Same situation is observed in case of the toponyms: Dhaka – Дакка / Дака, Chittagong – Читтагонг / Чоттограма – Калькутта / Колката – Bharatvarsha – Бхаратбарша / Бгаратбарша / Бгаротборшо.

Conjuncts (juktakkhor) are clusters of consonants written as ligatures. Ukrainian has no ligatures and writes clusters linearly. Therefore, it requires careful handling of sequences such as ‘нтр’, ‘нг’,

‘শ্চ’, ‘দ্র্’, ‘স্ত্’, ‘ন্ড্’, ‘স্ক্’ etc. Any transliteration must remain faithful to the Bengali cluster but avoid unnecessary phonological re-interpretation. Clusters are found in initial, medial, and final position, such as Striy স্ত্রী ‘wife’, sanskriti সংস্কৃতি ‘culture’, and ganja গঞ্জ ‘marketplace’. The following table provides transcription for consonants, aspirated consonants, conjunct clusters.

Table 3. Bengali Consonants

Bengali Alphabet	IPA	Ukrainian transcription	English transcription	Example of words	Ukrainian transcription	Ukrainian transliteration
ক	[k]	к	К	কলা (<i>kôla</i> , “банан”)	Кола	Кала
খ	[k ^h]	кх	Kh	খলো (<i>khela</i> , “гра”)	Кхела	Кхела
গ	[g]	Г	G	গরু (<i>goru</i> , “корова”)	Гору	Гору
ঘ	[g ^h]	Г / ГГ	Gh	ঘর (<i>ghôr</i> , “дім”)	Гор/ Ггор	Гар
ঙ	[ŋ]	нг	ñ / ng	ব্যাঙ (<i>byang</i> , “жаба”)	Синго	Синга
চ	[tʃ]	ч	c / ch	চা (<i>cha</i> , “чай”)	Ча	Ча
ছ	[tʃ ^h]	чх	chh / ch ^h	ছাতা (<i>chhata</i> , “парасолька”)	Чхата	Чхата
জ	[dʒ]	дж	J	জল (<i>jal</i> , “вода”)	Джол	Джал
ঝ	[dʒ ^h]	джг/джх	Jh	ঝড় (<i>jhôr</i> , “буря”)	Джгор	Джгар
ঞ	[ɲ]	нь	Ñ	মঞ্জিষা (<i>mijña</i> , “пан”)	Мійя	Мійя
ট	[t̪]	т	ṭ	টেবিলি (<i>tebil</i> , “стіл”)	Тebil	Тebil
ঠ	[t̪ ^h]	тх	ṭh	ঠান্ডা (<i>thanda</i> , “холодний”)	Тханда	Тханда

Bengali Alphabet	IPA	Ukrainian transcription	English transcription	Example of words	Ukrainian transcription	Ukrainian transliteration
ড	[d]	д	d	ডাল (<i>dal</i> , “сочевиця”, “гілка”)	Дал	Дал
ঢ	[dʰ]	дг	ɖh	ঢাকা (<i>dhaka</i> , “Дакка”)	Дгака	Дакка
ণ	[ɳ]	н	ɳ	গণ (<i>gōṇo</i> , “народ”)	Ғоно	Ғана
ত	[t]	т	T	টাকা (<i>taka</i> , “гроші”)	Така	Така
থ	[tʰ]	тх	Th	থালা (<i>thala</i> , “гарілка”)	Тхала	Тхала
দ	[d̪]	д	D	দিন (<i>din</i> , “день”)	Дін	Дін
ধ	[dʱ]	дг	Dh	ধান (<i>dhan</i> , “рис”)	Дган	Дган
ন	[n]	н	N	নাম (<i>nam</i> , “ім’я”)	Нам	Нам
প	[p]	п	P	পাতা (<i>pata</i> , “лист”)	Пага	Пага
ফ	[pʰ]	пх	Ph	ফুল (<i>phul</i> , “квітка”)	Пхул	Пхул
ব	[b]	б	B	বাড়ি (<i>bari</i> , “дім”)	Барі	Барі
ভ	[bʱ]	Бг	Bh	ভাবনা (<i>bhab</i> , “думка”)	Бгабона	Бгабана
ম	[m]	М	M	মাটি (<i>maṭi</i> , “земля”)	Магі	Магі
য / য়	[j]	й / я	Y	যাওয়া (<i>jawa</i> , “йти”)	Джаоа	Джаоа
র	[r]	Р	R	রাস্তা (<i>rasta</i> , “вулиця”)	Раста	Раста

Bengali Alphabet	IPA	Ukrainian transcription	English transcription	Example of words	Ukrainian transcription	Ukrainian transliteration
ল	[l]	Л	L	লাল (<i>lal</i> , “червоний”)	Лал	Лал
শ / ষ / স	[ʃ]/[s]	ш / с	ś / ș / s	শরৎ <i>śorot</i> “осінь” ষষ্ঠী <i>śaṣṭhi</i> “шостий” স্কুল (<i>skul</i> , “школа”)	шорот шоштхі Скул	Шарат Шаштхі Скул
হ	[h]	х / г	H	হাত (<i>hat</i> , “рука”)	Хат	Хат

To demonstrate the ways illustrated above, following are some examples of transliterated lines from a Bengali poetry, political texts, and everyday vocabulary, showing specific phonological issues, such as aspiration, cluster formation, nasalization, and inherent vowel interpretation.

Bengali: “আমার সনোর বাংলা, আমতিমে।মাম্ ভালে।বাসাি”

Ukrainian: “Амар сонар бангла, амі томай бгалобаші”.

Bengali: বাংলা ভাষা বিশ্বরে অন্যতম সমৃদ্ধ ভাষা।

IPA: /baŋla b^haʃa biʃʃer a^hno^hto^hmo ʃomri^hddo b^haʃa/

Ukrainian: Бангла бгаша бiшшер оноттомо шомри^ддго бгаша.

Bengali: মানুষ স্বাধীনতা চায়।

IPA: /manuʃ ʃad^hinota tʃaɔ/

Ukrainian: Мануш шадгiнота чае.

Based on the analysis, full vowel notation, consistent consideration of aspiration, clear identification and representation of clusters, and limited use of international forms only in contexts where they universally dominate (e.g., Tagore, Chittagong) are recommended [10, p. 230]. For all other purposes, phonetic transliteration supports clarity and linguistic fidelity. We may note that the Ukrainian system aligns partially with Russian academic transliteration, because of

common Slavic elements, but differs in its more phonetic representation and absence of diacritics.

Thus, Bengali-to-Ukrainian transliteration requires systematic rules that regard phonological distinctions while ensuring readability for Ukrainian audiences. The proposed paper attempted to address vowels, consonants, aspiration, nasalization, and clusters comprehensively. Adoption of this tentative system may support academic communication, ease of translation, cultural exchange, public information, media use and digital processing of texts.

References:

- Barnett L. D. (1923). [Review of *The History of the Bengali Language*, by B. Mazumdar]. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 3. P. 443–444. URL: <http://www.jstor.org/stable/25210094>
- Chatterji S. K. (1921). Bengali Phonetics. *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, 2 (1). P. 1–25. URL: <http://www.jstor.org/stable/607733>
- Chatterji S. K. (1993). *The Origin and Development of the Bengali Language*. Rupa & Co. (first edition 1926).
- Crystal D. (2010). *The Cambridge Encyclopedia of Language* (3rd ed.). Cambridge University Press.
- Ferguson C. A., Chowdhury M. (1960). The Phonemes of Bengali. *Language*, 36 (1). P. 22–59. DOI: <https://doi.org/10.2307/410622>
- J. D. A. (1911). The Origins of Bengali. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. P. 524–528. URL: <http://www.jstor.org/stable/25189884>.
- Khan Sameer ud Dowla (2010). Bengali (Bangladeshi Standard). *Journal of the International Phonetic Association*, 40. P. 221–225. DOI: [10.1017/S0025100310000071](https://doi.org/10.1017/S0025100310000071)
- Ray Anjan (2012). *Bangla Phonetics and Phonology*.
- Sen S. (2005). *A Comparative Phonetic Study of Indo-Aryan Languages*. Calcutta University Press.
- Tagore R. (2004). *Rabindra Rachanabali (Collected Works)*. Visva-Bharati University.

Дрига І. М.

ORCID: 0000-0002-1885-8000

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри тюркології
ННІФ КНУ імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ВІД АТЛАСУ СВІТУ ДО ІСТОРІЙ КРАЇН: СПРОБИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ПЕРЕДАЧІ ТУРЕЦЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Ключові слова: транслітерація власних назв, турецька мова, українська мова, стандартизація, етимологічний принцип, управління картографії та геодезії

Передача турецьких власних назв українською мовою – одна з найбільш проблемних ділянок на перетині сучасної ономастики, перекладознавства та тюркології. На відміну від усталених практик передачі германських, романських чи слов'янських назв, передача тюркських топонімів та антропонімів залишається значною мірою несистематизованою. Невелика кількість корпусних досліджень, а також відсутність детально прописаного державного чи академічного стандарту призводить до множинності варіантів, а подекуди – до хаотичності написань у ЗМІ, картографії, наукових працях та художньому перекладі.

На практиці продовжують співіснувати дві основні стратегії передачі – використання усталених історичних назв для екзонімів (Стамбул, Анкара, Смирна тощо) або транскрипція чи транслітерація назви за звуковим складом або за графікою (для менш відомих або нових назв, а також особових імен). Офіційні правила української орфографії (правопис) і практики картографічного позначення дають загальні настанови для передачі іноземних топонімів, але детальні норми саме для турецької часто відсутні або непослідовні в різних джерелах.

Правила передачі турецьких власних назв засобами української мови у незалежній Україні знайшли обговорення фактично

від самого моменту проголошення незалежності та заснування спеціалізованих дослідних установ. Зокрема, було розроблено принципи укладання іменного та географічного покажчика до видання “Османська імперія: класична доба” Г. Іналджика (с. 270–284, пер. з англійської О. І. Галенка). Як декларує передмова, “Упорядники, спираючись на свій попередній досвід, намагалися максимально наблизити написання до їх оригінального звучання в османотурецькій мові, т. с. стосується географічних назв та власних імен, причому за взірць транскрипції взято словник Дж. Редгауза (Константинополь, 1890) (с. 9)”. Там само висловлено подяку діючим послам, але ім’я посла Алп Караосманоглу передано через твердий Л, тобто явно без врахування м’якого характеру цієї фонемі в турецькій мові. У покажчику послідовно вжито г (напр., Гермен Аджар, Георгій Бранковіч, Галата, Галіполі, Кутадгу біліг тощо), але спостерігається інколи незрозуміле нам розрізнення г та х (напр., АбдуллаГ, Агмед, Аги, Ак-ага, базиргян, баба Ісгак, Бейшегір, Бурганеддін, гаджжі Бекташ, гаджжі Байрам, Гасан, Герсек, Гаятізаде, Гебзе, Генуя, Гедіклі, Герміян, Дарюльгадіс, Ісгак паша, Мегмед, Месіг паша, Девлетшаг, Гьоктюркські... та ін.). Пропонований підхід в умовах перших кроків віддалення від російської транслітераційної практики мав на той час цілком прогресивний вигляд, хоча й не був беззастережним.

Цю традицію послідовно продовжили дисертації О. Кульчинського, праці Ф. Г. Туранли, український переклад “Історії Наїми” О. Галенка та О. Кульчинського 2016 р. (зі с. 269 у покажчику назв зустрічаємо: Агмед паша, Агмед бей, Аладжа Гісар, Богаз Гісари, Алп Герей; Велі Шаг, Гаджі Кей Абдуллаг паша, Газі Герей, Гасан паша, Доган – Гечіді (Таванський перевоз), Ерегла, Єнішегір, Кан Мегмед Мірза, Месіг паша, Насуг паша, Рушук, Фергад паша, Чаїр – Чайлаги та под.). Дещо відмінними, помірнішими в плані передачі г/х, хоча і в руслі вищезначеної традиції, стали публікації О. Середи (напр., “Османсько-українське степове порубіжжя” 2015 р.: спахі, йук, вукиййе, кийе, хіджра, ймак, але ярлиг. Праця не має окремого спеціального покажчику власних назв, але вживання по тексту) та Н. Сейтяг’яєва (Гірейбай, Газі Гірей, Менглі Гірей, Хасан /Хюсейн/, Мухаммед Риза, Халім Гірей, Ісхак, Йилдиз, Ахмед Ходжа ас-Сараї тощо).

Значна роль данини радянській туркологічній традиції спостерігалася у філологічних працях університетських кафедр та літературних перекладах 1990–2000-х років видавництв “Фоліо” та “Алемак”, де донедавна для передачі всіх звуків /h/ використовувався х (Мехмет(а), Ахмет(а)): це практичні підручники з турецької як іноземної, праці з літератури, підручники з теорії та практики перекладу, виконані художні та офіційні переклади (здебільшого це пояснюється тим, що перекладачами виступали почасти представники тюркських народів або русофони, пор. Ахмет Уміт, Аллах, Магмут, Максут, Баб-и Хюмаюн та ін.).

Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Туреччини Державної служби геодезії, картографії та кадастру 2007 р. (наказ № 59) частково регламентує українську передачу турецьких топонімів, але стосується виключно написання топонімів тюркського походження, і наголошує: якщо перед нами топоніми арабські, перські чи курдські – слід окремо розробляти принципи їхньої передачі.

Латинська графіка та наближеність турецької фонетики до української залишає місце труднощам лише при передачі кількох букв: це йі / і, ğ, ö, ü, твердість / м’якість л. Часто обговорювана така позірна складність, як розрізнення І / і, насправді не є такою, помилка з’являється лише коли слово транслітерують не з турецького, а з англomовного джерела або через електронні перекладачі, і відтак не варта окремого розгляду. Як И, так і І надається для передачі засобами української мови та вільно підлягає чіткому розрізненню. Так само це стосується питання “г” чи “ġ” для передачі турецького ğ (/ğ/) – сучасна українська орфографія має літеру ġ для звука /ğ/ і її використання рекомендується, але в медіа й старих джерелах почасти вживається ġ, що дезорієнтує читачів і створює хаос у пошукових системах.

Як свідчить досвід Болгарії, Чехії та Польщі, там прийнято правила транскрипції та правопису запозичень з окремих мов, що їх зобов’язані виконувати юридичні та фізичні особи, які здійснюють транскрипцію власних назв при перекладі, у виданні нормативних документів, у міжнародній кореспонденції, видавничій діяльності, ЗМІ, освіті, картографуванні. Перевагу отримують принципи транскрипції, дуже рідко – транслітерації чи перекладу,

в усіх випадках зберігаються традиційні в мові перекладу форми власних іноземних назв. Відкритість – закритість, подовженість – короткість, подвоєння звуку передають найнаближенішими до турецької звуками мови перекладу. Однотипна з мовою перекладу редукція не відображається (принцип графемної близькості), тоді як неоднотипна редукція відображається. М'якість передається після приголосних, перед е, і з я, ю, ї, ьо тощо. Йотацію передають за допомогою я, ю, є, ї (не йа, йе...); глухість-дзвінкість при словозміні форм передається на письмі (Ахмед – Ахмеда). Приголосні, що не вимовляються (ğ), не передаються і в мові перекладу. Від складених географічних назв та антропонімів прикметники не утворюють (університет Чанаккале, а не Чанаккальський ун-т та ін.). Назви широковідомих топонімів, яким вже є відповідник у мові перекладу, і які відрізняються від оригінальних, зберігаються в традиційній для мови перекладу формі. Як виняток, неправильно сприйняті в минулому власні назви можуть бути виправлені відповідно до сучасної звукової форми в мові перекладу. Традиційні форми міняють лише коли існує офіційний запит турецької сторони.

На підставі аналізу історичних, мовних і практичних джерел можна сформулювати такі пропозиції: 1. При передачі власних назв турецької мови цільовою – українською – слід орієнтуватися на вимову, а не на написання, адже турецька – фонетична мова, отож передача власних назв базується на звучанні, а не етимології. Однак у спірних питаннях, як-от х / г, видається доцільним визначити “етимологічний” принцип передачі /h/ ◦ خ ح, оскільки здебільшого йдеться про турецькі лексеми арабо-перського походження. 2. Назви зі сталою міжнародною формою пропонуються не перекладати і не змінювати. Сталі екзоніми залишати без змін. 3. Передача звуків має відповідати орфографічним та фонетичним нормам цільової мови – української, а якщо українська не має відповідних звуків, як-от ьо, ью, – використовувати найближчий аналог. В академічних текстах доцільно зберігати латинські діакритики (ö, ü) в дужках або в оригіналі.

4. У картах та офіційних документах здається доцільним використовувати традиційно усталені екзоніми (якщо вони існують). Для решти топонімів чи антропонімів варто розробити єдину, документовану транслітераційну таблицю.

5. У наукових публікаціях, де дозволяє місце та дискурс, краще наводити латинографічний оригінал назви при першій згадці з наступною подачею української транслітерації за узгодженими правилами.

6. Передаючи на письмі турецькі особові імена, дотримуватися міжнародних регламентів (напр., відповідність паспорту особи) або, якщо їх немає чи це історизми, передавати згідно зі стандартизованою транслітераційною таблицею.

Стандартизації правил передачі турецьких власних імен засобами української мови значно допоможе створення окремого корпусу сучасних українських вживань турецьких назв у ЗМІ, науковій літературі та картографії, що дасть можливість проаналізувати частотність вживань та тенденції мовної адаптації. Наступним кроком за таких умов стане створення офіційного чи галузевого стандарту, спільно розробленого ономастами, тюркологами, картографами та перекладачами – практиками (напр., рекомендації дослідних інститутів НАН на додачу до Інструкції державного картографічного органу), імовірно окремо для топонімів та антропонімів.

Унормована система передачі турецьких власних назв українською не лише спростить видавничі та освітні процеси, але й сприятиме розвитку української тюркології, османістики та загалом сходознавства, дозволивши відійти від радянської спадщини та вирівняти українську практику з європейськими підходами.

Література:

1. Іналджик Г. Османська імперія: класична доба 1300–1600 / Галіль Іналджик; пер. з англ. Олександр Галенко; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Київ: Критика, 1998. 286, [32] с.

2. Сорокін С. Практичний курс перекладу з турецької мови. Частина перша. Переклад газетно-інформаційних текстів. Київ, 2010. 294 с.

3. Інструкція з передачі українською мовою географічних назв і термінів Туреччини (Затверджено наказом Державної служби геодезії, картографії та кадастру від 22 червня 2007 р. № 59).

4. Наїма, Мустафа. Гюсейнові городи у витягу історій із заходу та сходу (Повідомлення про Україну) / пер. з османсько-турецької

О. Галенка та О. Кульчинського. Київ: Вид-во Жупанського, 2016. 288 с.

5. Уміт, Ахмет. На згадку про Стамбул. Дніпро: Алемак, 2021. 696 с.

6. Памук, Орхан. Стамбул: місто та спогади. Фоліо, 2012. 512 с.

Забурання О. В.

ORCID: 0009-0009-0436-3566

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича,
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Гара М.

викладач тренувального центру
Міністерства закордонних справ Японії,
редактор української версії новин телерадіокомпанії NHK
м. Токіо, Японія

ПРАКТИЧНА ТРАНСКРИПЦІЯ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ: СПРОБА ІНТЕГРАЛЬНОГО ПІДХОДУ

Ключові слова: практична транскрипція, японська мова, українська мова, запозичення

Проблема опрацювання системи практичної транскрипції¹ японської мови, яка би максимально точно передавала фонетичні характеристики звуків мови-донора і водночас гармонійно вписувалася би в орфографічні та орфоепічні норми української мови, є актуальною протягом усього часу існування української японістики. Про це свідчить хоча би навіть сама кількість запропонованих систем японсько-української транскрипції (трансліте-

¹ Під терміном “практична транскрипція” маємо на увазі запис засобами певної мови звучання лексем іноземної мови, розрахований на пересічних мовців, які цієї іноземної мови не знають і не збираються її вивчати.

рації) [1–7; 9]. Незважаючи на підвищений інтерес до певних аспектів, а саме передачі м'яких шиплячих, передачі довгих голосних, фонемі /h/, низка питань досі залишаються мало артикульованими, тому в доповіді маємо намір звернути на них окрему увагу.

Вочевидь, на брак однотайності серед українських японістів частково впливало те, що в самій Японії до недавнього часу правила передачі звучання японської мови латинською абеткою не були остаточно уніфікованими. З іншого боку, у зв'язку з поживленням стосунків між Японією та Україною, а також із входженням країни в світовий медіапростір, останнім часом особливо впадає у вічі передача в засобах українських медіа японських лексем, що не збігається із жодною запропонованою дотепер в Україні системою (напр., озекі), тому це питання знову набрало актуальності.

У цьому повідомленні пропонуємо інтегрально підійти до проблеми передачі лексем японської мови українською, що передбачає врахування 1) правил передачі японської мови латинським шрифтом, 2) українських систем транскрипції японської мови, 3) українського правопису. Також, очевидно, що потрібно це питання розглядати принаймні на двох рівнях приближення: умовним першим рівнем є плинний рівень у мові мас-медіа та особистих документах, який стосується передачі власних імен, назв, японських реалій, а умовним другим рівнем є передача японських лексем при їхньому входженні в систему української мови.

Уважаємо, що написання власних імен, зокрема антропонімів та реалій у мові мас-медіа, доцільно внормувати передусім з урахуванням правил, вироблених японськими лінгвістами для запису японської мови латинською абеткою, адже так виглядає, що укладені за цими правилами тексти зазвичай слугують матеріалом для медіа під час формування новинного контенту. Ще одним аргументом на користь застосування цих правил, є, як би парадоксально це не звучало, їхня інтернаціональна скерованість: написання японських лексем з урахуванням цих правил уможливить їхню адекватну транспозицію в графічні системи інших мов, а також буде прозорим і зрозумілим для неяпоністів.

Тому ми пропонуємо орієнтуватися на оприлюднену в серпні 2025 секцією державної мови Комітету з питань культури Японії (文化審議会国語分科会) Нову редакцію правил передачі японської мови латинським шрифтом (改定ローマ字のつづり方 (答申)) [11]. Нова редакція усуває основну частину невизначеностей, які існували з часів попередньої редакції 1954 року. Адже в старій редакції рекомендувалася до вжитку система “Урядових інструкцій” 訓令式 (див. основну таблицю (第1表), але водночас допускалися також інші варіанти запису, зокрема і ті, що ґрунтуються на системі Гепберна (див. додаткову таблицю (第2表)) [цит. за 11, с. 18]. Нова ж редакція на позначення мор し [ɕi], ち [tɕi], じ/ぢ [dʒi] ([zi]) єдино нормативними варіантами вважає shi, chi, ji [11, с. 13]. Питання, як їх передавати українською мовою, слід вирішувати разом з українськими мовознавцями. Однак, видається, що доцільнішим таки буде передавати їх через напівпом’якшені ші, чі, джі (жі), оскільки для японських [ɕ], [tɕ], [dʒ], [z], і для українських [ʃ], [tʃ], [dʒ], [z] властивою є якісна характеристика шиплячості. Окрім того, напівпом’якшені шиплячі (напр., шість, чільний, дріжджі), хоча є відносно новим явищем, спричиненим змінами голосних, однак не суперечать орфоепічним нормам української мови (на відміну від лише твердих російських ш, ж чи не властивого для російської мови звуку дж), тому написання суші, мочі, Мейджі не є неприйнятним. Таку транскрипцію пропонують системи М. Івахненко та А. Шпігунова [5], О. Коваленка [6], В. Рубеля [7].

Однак слід зауважити, що найбільше Нова редакція правил передачі японської мови латинським шрифтом приділяє уваги не питанню шиплячих, а подовженню голосних японської мови [11, с. 4, 7–9]. Адже японські довгі голосні, хоча фонетично не відрізняються від коротких і не наділені фонемним статусом, виконують смислорозрізнавальну функцію (пор. прізвища 大野 (Ооно “велике поле”) та 小野 (Оно “мале поле”)). Тому в Новій редакції поруч з дотеперішніми діакритичними знаками (якими часто нехтують), запропоновано передавати довгі головні подвоєнням голосної, що, у принципі, віддзеркалює закони японської орфографії, є прозорим та зрозумілим [11, с. 7–8], та й не суперечить Українському правопису, який передбачає подвоєння голосних у запозичених словах (напр., Саарбрюкен) [8, с. 131].

Ми ж натомість хочемо привернути увагу до ще однієї проблеми, а саме передачі японської фонему /h/. Основним виявом фонему /h/ є гортанний глухий [h], для якого чинна редакція Українського правопису передбачає відповідник г: “Звук [h] переважно передаємо буквою г” [8, с. 125]. Однак жодна з відомих нам японсько-українських систем транскрипції не припускає можливості передавати японське [h] українським г. Уважаємо, що передачу слід уніфікувати згідно з Українським правописом, а не створювати різні правила для різних мов.

Усвідомлюємо, що перший рівень не зможе врахувати всіх особливостей японської мови. Тому при входженні запозиченої лексики в українську мову доцільно було би розглядати можливості точнішої передачі її звукового комплексу засобами української мови. Хоча рекомендації Комітету з питань культури Японії, а також наявні системи японсько-української транскрипції беруть до уваги вельми обмежений набір алофонів, вважаємо, що на другому рівні при кодифікації запозичення варто було би повніше враховувати алофони, що дало би можливість використовувати в запозиченнях з японської мови фактично весь спектр звуків української мови. Проілюструємо прикладами.

Позиційні алофони фонему /h/. Наразі в системах передачі алофонів [h] ураховано комбінаторний алофон [ф] фонему /h/ перед [ш]: гора Фуджі. Однак це не всі вияви фонему /h/: вона реалізується як гортанний перед [а], [е] та [о] (на початку слова як глухий [h], посередині – як дзвінкий [h̥]) [12, с. 58–59, 109–110], а перед [і] – як середньопіднебінний [ç] [12, с. 53–54, 109–110]. Урахування цих позиційних алофонів /h/ дозволить при передачі японської фонему /h/ використовувати і х, і г: Йокогама, Гонда, але Хірошіма, Хітачі.

Комбінаторні алофони фонему /z/. Наразі в системах японсько-української транскрипції фонему /z/ пропонують передавати через дз, а Комітет з питань культури Японії – через z. Однак урахування того факту, що в мовленнєвому потоці на початку слова і після [n] /z/ реалізується як [dz], а посередині слова – як [z] [12, с. 105–106; 10, с. 483], дозволить при передачі японської /z/ українською використовувати і з, і дз: оозекі, але дзабутон.

Література:

1. Бондар О. Японські запозичення в українській мові: правила написання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Східні мови та літератури*. Київ, 2012. № 18. С. 5–9.
2. Бондаренко І. П. Транскрипція японської лексики літерами українського алфавіту. *Записки з українського мовознавства*. Одеса: ОДУ, 1999. Вип. 7. С. 77–88.
3. Бондаренко І. П., Хіно Т. Українсько-японський, японсько-український словник: навчальний словник японських ієрогліфів. Київ: Альтернативи, 1998. 592 с.
4. Діброва А., Одинець В. Українсько-Ніппонський словник / під ред. Ясуда Сабуро. Харбин: видано заходами Української Національної колонії м. Харбин, 1944. 267 с.
5. Івахненко М., Шпігунов А. Транскрипція та транслітерація японських назв засобами української мови. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Східні мови та літератури*. Київ, 2008. № 13. С. 14–18.
6. Коваленко О. О. Система японсько-української практичної транскрипції. Фонетичний аналіз. *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та все-світньої історії*. Київ: ННДІУВІ, 2012. Т. XXIX. С. 197–215.
7. Рубель В. А. Транскрибування японських слів засобами української мови: проблеми і пропозиції. *Східний світ*. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2009. № 4. С. 151–156.
8. Український правопис 2019 року / НАН України. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.
9. Федоришин М. С. *Українська транскрипція японської мови*. Львів: Львівська політехніка, 1994. 27 с.
10. 音声学基本事典 / 城生佰太郎, 福盛貴弘, 斎藤純男編集. 東京都: 勉誠出版, 2011. 540 p.
11. 改定ローマ字のつづり方 (答申) / 文化審議会. 令和7年8月20日. URL: <https://www.bunka.go.jp/seisaku/bunkashingikai/kokugo/hokoku/> (дата звернення 05.12.2025).
12. 斎藤純男. 日本語音声学入門. 東京都: 三省堂, 2025. 224 p.

Калантарова О. Ю.

ORCID: 0000-0002-3270-3638

незалежний дослідник,
випускниця аспірантури

Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди, Національної академії наук
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ ТРАНСКРИПЦІЇ БУДДІЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ КЛАСИЧНОЇ ТИБЕТСЬКОЇ МОВИ

Ключові слова: класична тибетська мова, транслітерація Вайлі, орфографічна транскрипція, практична транскрипція, українська мова

З активізацією тибетологічних досліджень в Україні в науковому середовищі актуалізуються і питання запису тибетських слів в україномовних академічних публікаціях. Тому настав час визначитися, з якою мовою ми маємо справу, коли досліджуємо тибетські першоджерела, який досвід накопичено закордонними дослідниками в роботі з цією мовою, і яким чином грамотно ставити питання формалізації процедури практичного транскрибування тибетських слів українською, в першу чергу, в контексті сучасних буддійських студій в Україні.

Класична тибетська мова. Досліджуючи буддійські першоджерела, ми зустрічаємося з класичною тибетською мовою, яка відрізняється від розмовної мови Тибету окремими елементами граматики та лексикою.

Тхьонмі Самбгота¹ (VII ст.), вчений і державний діяч Тибету, свого часу впорядковував тибетську мову за зразком мови санскриту, щоб створити сприятливі умови, в першу чергу, для перекладу буддійських текстів Індії тибетською [1, с. 31]. Тому і письмо тибетської мови було організовано по типу *абугіда*, так само як і індійське письмо *гупта*, на базі якого воно було створено.

¹ Thonmi Sambhota (thon mi saM bho Ta) – перше ім'я (Thonmi) тибетського походження, друге (Sambhota) – індійського. Надається в транслітерації Вайлі (Wylie).

Твори Тхьонмі Самбоги з граматики і фонетики входять у другу частину Тибетського буддійського канону (*тенг'юр*) [1, с. 88].

Тибетська мова має декілька різновидів, зокрема, лхаський (центральний) та амдоські (північно-східні) діалекти. Лхаський діалект тибетської, в свою чергу, має ще певні регістри: говірка (*phal skad*), мова формального шанобливого спілкування (*zhe sa*), мова літературного письма (*yig skad*), літературний стиль священних текстів та класичних філософських трактатів (*chos skad*). Власне, останній регістр і є класичною тибетською мовою, з якою працюють буддологи. Хоча наразі є лами, які проводять свої вчення одним із амдоських діалектів, які мають свої, передусім фонетичні, особливості [2, с. 16–17].

Досвід іноземних дослідників. У міжнародній тибетологічній практиці широко застосовується транслітерація Вайлі, тому проблема реконструкції запису слова тибетською мовою відсутня, але все ще залишається питання його уніфікованої транскрипції. Тому для запису тибетських слів українською мовою ми маємо самостійно досягти конвенції, побудованої на певних принципах.

Дослідження класичної тибетської мови на Заході почалося з єзуїтських місій і компаративної теології: Іпполіто Дезідері (1684–1733) в 1718–1721 розпочав дослідження тибетської мови [3, р. 184–187], Августіно Джорджі (1711–1797) в 1756 видав дослідження тибетської абетки [4]. Шандор Чома де Кьорьош (1784–1842) започаткував академічні дослідження тибетського буддизму і в 1834 видав тибето-англійський словник [5]. Моравська церква також долучилась до досліджень тибетської мови і спрямувала сили на створення першої Біблії тибетською – в межах цього проекту Генріх Єшке (1817–1883) останні 20 років свого життя присвятив вивченню тибетської граматики [6] і склав німецько-тибетський і англо-тибетський словники. Індійський дослідник Сарат Чандра Дас (1849–1917) здійснив у Тибеті таємну місію на користь Британської Корони, в результаті чого в 1902 було видано словник синонімів тибетської, англійської мов і санскриту [7]. Дослідник Тибету Чарльз Альфред Белл (1870–1945) звернув увагу на розмовну мову і видав в 1905 англо-тибетський

розмовник [8], чим засвідчив нагальність комунікації з носіями тибетської мови. І вже в 1919 тибетський лама Казі Дава Самдуп (1868–1922) склав англо-тибетський словник [9]. Певну підсумкову академічну роботу для впорядкування накопиченої тибетської лексики у вигляді тибето-санскрито-російсько-англійського словника провів Юрій Реріх (1902–1960) в 1932–1933 [10]. А наприкінці 50-их ХХ ст. відбувся певний поворот до осмислення досвіду усіх попередніх студій тибетської мови – Террелл Вайлі (Turrell Verl Wylie, 1927–1984) підняв питання стандартизації транскрибування лексики тибетської мови для академічних публікацій [11].

У своєму дослідженні Вайлі проаналізував 12 показових підходів до транскрибування тибетських слів, які він зустрів у роботах Кьорьоша, Єшке, Даса, Реріха та ін. [11, с. 263], і вивів критерій стандартного транскрибування: транскрипція має бути зручною для відтворення запису тибетських слів (при друкуванні/наборі тексту) і використовувати лише маленькі літери обраної абетки без будь-якої діакритики; великі літери мають використовуватися лише як перші літери лексем власних імен та топонімів, що вимовляються (згідно з правилами фонетики обраного тибетського діалекту) [11, с. 263–264].

Загалом, Вайлі пропонує застосовувати орфографічну транскрипцію, максимально зберігаючи звучання тибетської мови, але при цьому приділяти достатньо уваги орфоєпії мови-приймача.

Ідея для обговорення. Враховуючи зазначені рекомендації, ми зосередили свою увагу на балансі двох фонетичних систем – тибетської мови і української мови – і, спираючись вже на власний досвід, склали певний алгоритм вирішення конкретних задач запису тибетських власних імен українською абеткою:

- транслітеруємо власне ім'я за правилами транслітерації Вайлі;
- прибираємо в транслітерації латинські літери, що за тибетськими правилами не читаються;
- вносимо зміни до голосних відповідно до правил тибетського читання;

– переводимо латинку в кирилицю, враховуючи правила тибетського читання та української орфоєпії;

– об'єднуємо склади в лексеми, за потреби вводимо великі літери;

– транскрипцію Вайлі записуємо в дужках після тринскрибованого слова.

Отже, пропонується побудувати практичну транскрипцію українською на базі транслітерації Вайлі з урахуванням правил читання тибетською (що відображені в IPA¹) та орфоєпії української мови.

Практичні приклади. Для демонстрації роботи алгоритму були обрані власні імена (імена відомих тибетських буддійських інтелектуалів):

1. རྩོད་ཁ་པ། – філософ (роки життя 1357–1419): *tsong kha pa* → *tsong kha pa* → *цонг кха па* → *Цонгкхана (tsong kha pa)*;

2. ལོ་དོན་ཤེ་རལ། – перекладач (роки життя 1059–1109): *blo ldan shes rab* → *lo den she rab* → *ло ден ше раб* → *Лоден Шераб (blo ldan shes rab)*;

3. འཇམ་དབྱེད་པལ་ལྷན་པ། – історик-доксограф (роки життя 1648–1721): *'jam dbyangs bzhad pa* → *jam yang zhe pa* → *джам янг ще па* → *Джам'янг Щена ('jam dbyangs bzhad pa)*.

Висновки. Переваги запропонованого підходу: простота запису; враховує транслітерацію Вайлі; апроксимує фонетичне звучання тибетською; враховує фонетичні правила української. Недоліки: ще недостатньо формалізований, особливо для випадків транскрибування складних тибетських лігатур і санскритських слів, останні з яких доволі часто зустрічаються в буддійських текстах у транскрипції тибетською. Загалом запропонований алгоритм не претендує на універсальність, а має на меті покласти початок фахової дискусії на тему транскрипції буддійської лексики тибетської мови в україномовних академічних публікаціях і підготувати ґрунт для створення алгоритмів їхнього автоматизованого транскрибування.

¹ IPA (International Phonetic Alphabet) – Міжнародний фонетичний алфавіт.

Жирепарыпа:

1. Duff, T. *Standart Tibetan Grammar. Volume I: The Thirty Verses of Minister Thumi*. Padma Karpo Translation Committee. Kathmandu, Nepal, 2009.
 2. Bkra shis, Dpal Idan. *Amdo Tibetan Language: An Introduction to Normative Amdo Tibetan*. Asian Highlands Perspectives, 2016.
 3. Desideri, Ippolito. *An account of Tibet: the travels of Ippolito Desideri of Pistoia S. J., 1712–1727*. Ed. by Filippo de Filippi. London: George Routledge & Sons, 1932.
 4. Giorgi, Agostino Antonio. *Alphabetum Tibetanum Missionum Apostolicarum Commodo Editum*. Romae: Typis Sacrae Congregatione de Propaganda fide, 1762.
 5. Csoma de Körös S. *Dictionary, Tibetan and English*. Calcutta: Baptist Mission Press, 1834.
 6. Jäschke H. A. *Tibetan Grammar*. London: Trubner & CO, 1883.
 7. Das Sarat Chandra, & Graham Sandberg & Augustus William Heyde. *A Tibetan-English dictionary, with Sanskrit synonyms*. Delhi: Sri Satguru Publications, 1989.
 8. Bell Ch. A. *Manual of Colloquial Tibetan*. Calcutta: Baptist Mission Press, 1905.
 9. Samdup Kazi Dawa. *An English-Tibetan Dictionary: Containing a Vocabulary of Approximately Twenty Thousand Words with their Tibetan Equivalents*. Calcutta: The Baptist Mission Press, 1919.
- Roerich G. *Tibetan-Russian-English Dictionary with Sanskrit Parallels*. Eds by Dylykova V. & Parfionovich Yu. Idz-vo Nauka, Glav. red. Vostochoi Lit-ry, 1983–1993. Buddhist Digital Resource Center [BDRC bdr:MW22108]. URL: <https://library.bdrc.io/show/bdr:MW22108>
- Wylie T. A. Standard System of Tibetan Transcription. *Harvard Journal of Asiatic Studies*. 1959. № 22. C. 261–267. DOI: <https://doi.org/10.2307/2718544>

Карпіловська Є. А.

ORCID: 0000-0003-1921-9021

доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу лексикології, лексикографії
та структурно-математичної лінгвістики
Інституту української мови НАН України,
м. Київ, Україна

АДАПТУВАННЯ ЛЕКСИКИ СХІДНОГО ПОХОДЖЕННЯ ДО СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: практичні потреби сьогодення та історичний досвід

Ключові слова: іншомовна лексика, українська мова, освоєння лексики, засвоєння лексики

1. Формулювання назви конференції орієнтує на обговорення не лише прикладних, суто практичних проблем транскрипції загальної та онімної лексики східного походження, її відтворення засобами української мови, а й теоретичних проблем її засвоєння та функціонування у фаховій і загальній мовній практиці українського суспільства. Поєднання теорії та практики освоєння іншомовної лексики, зокрема східної, урахування як сучасних тенденцій цього процесу, так і історичного досвіду, засвідченого текстами та словниками різного часу, дає об'єктивну картину способів і засобів адаптування форми і значення слів іншомовного походження до різних рівнів системи української мови (фонетичного, граматичного, лексичного, семантичного), до чинних норм її літературного взірця та до українського правопису в історичній перспективі її функціонування та розвитку.

Мене, не приховую, збентежив лейтмотив доповідей шановних колег-сходознавців, суть якого зводиться до закликів виробити нині принципи передавання лексики східного походження засобами української фонетики і загалом зведення всієї проблематики засвоєння такої лексики лише до потреб практичної транскрипції. Така постановка питання не може не бентежити українців, бо вона, по-перше, спрощує і звужує цю проблему, а по-друге, ігнорує історичний досвід українського мовознавства в опануванні іншомовної лексики взагалі і східної зокрема.

2. Для порозуміння українців і сходознавців щодо цієї проблеми вважаю за доцільне розмежувати практичні потреби вивчення та навчання східних мов й завдання освоєння та засвоєння лексики східного походження українською мовою. Очевидно, доцільно також відокремити нову лексику від лексики, давно відомої українській спільноті, а отже, вже освоєної і засвоєної українською мовою. Уточню вжиті терміни *освоєння* та *засвоєння*. Перший позначає процес адаптування до системи української мови форми та семантики іншомовного слова, другий вказує на результат такого процесу, усталений у системі мови український відповідник слова східного походження. Врахування чинника часу, на мою думку, є важливим, оскільки результати засвоєння іншомовних слів в історичній перспективі розвитку української мови доводять наявність різних засад процесу освоєння, перевагу того чи того способу адаптування (транскрипції, транслітерації, калькування) та домінування певних мов-донорів або посередників. Порівняймо запозичені в різний час і з різних мов лексеми *magіstr*, *майстер*, *хормейстер*, *вахмістр* з варіантами спільної основи, що походить від лат. *magister* “начальник; учитель; наставник; керівник”. При цьому велику допомогу у з’ясуванні обставин входження до української мови того чи того іншомовного слова надають не лише словники іншомовних слів і правописи різного часу, а й етимологічні та історичні словники, пам’ятки української мови. Саме ця теоретична, методологічна та практична база дає надійний ґрунт для освоєння та засвоєння й нової іншомовної лексики, унаочнює типологічні риси української мови, на які слід спиратися в цьому процесі.

3. Прикладні аспекти відтворення загальних і власних назв в українській мові у доповідях, які прозвучали на пленарному засіданні, та на секціях, присвячених окремим східним мовам, увіразнили насамперед завдання навчання цих мов. В їх успішному розв’язанні якомога точніша практична транскрипція, передавання звукової форми слова надзвичайно важливі у підготовці насамперед перекладачів і вчителів, для укладання перекладних словників. У дуже глибокому й зацікавленому обговоренні цієї проблеми якраз завдання створення перекладних українсько-

східномовних і східномовно-українських словників, як не дивно, практично не звучало. Між тим, на сьогодні в українській лексикографії їх недостатньо. Ситуація з підготовкою і виданням східномовно-українських і українсько-східномовних словників значно покращилася в незалежній Україні, проте для багатьох мов їх досі немає і навіть для таких мов, як японська чи гінді, створено лише навчальні словники з реєстром у 12–15 тис. слів. Серед перекладних словників різного обсягу та типу назву хоча б “Китайсько-український словник” Сергія Колодка (2004), “Японсько-український словник” Івана Бондаренка, Андрія Букрієнка, Такао Хіно, Хіроші Катаока, Юрія Бондаря, Костянтина Комісарова (2012), “Українсько-кримськотатарський словник” Вадима Мірєєва та Сейрана Усеїнова (2002) або “Санскритсько-український пояснювальний словник” Василя Кобилюха (2015). Проте потреби багатомовної практики державного управління, освіти, видавничої справи, міжнародних контактів України ще далекі від задоволення не лише словниками, а й різнотипними підручниками та посібниками.

Практична ж транскрипція звукової форми українського відповідника повинна відповідати нормам української фонетики, тим еквівалентам голосних і приголосних східної мови, які є для них найближчими у звуковому ладі української мови, які для них уже усталено в традиції передавання в українській мові. Кілька прикладів щодо цього з доповіді О. О. Тищенко-Монастирської, присвяченої кримськотатарській мові, та з доповіді Д. В. Бурби і О. О. Лохман про лексику санскриту. Зауважу принагідно, що цих норм потребує передавання не лише загальних, а й власних назв, зокрема антропонімів і топонімів. Аргументи на зразок “треба дослухатися до побажань носія імені, враховувати його мовні вподобання” навряд чи можна вважати науковими й відповідними нормам української мови, яких мають як мовного закону дотримуватися законослухняні громадяни держави.

4. Матеріал обох вищезгаданих доповідей, які я мала можливість попередньо прочитати в повному текстовому обсязі й висловити на засіданні відповідних секцій свої міркування українціста, зосереджено довкола проблем саме практичної транскрипції.

При цьому, як я могла судити, прагнення якомога точніше передати звучання слів часом входило у суперечність як із нормами фонетики та чинного правопису української мови, так і зі зразками передавання певних звуків і звукосполук, усталеними в історичній перспективі її розвитку. Кілька прикладів. Детально аналізуючи в своїй доповіді вимову голосних і приголосних кримськотатарської мови та їх передавання засобами української абетки, О. О. Тищенко-Монастирська в численних прикладах демонструвала порушення правила “дев’ятки”, яке передбачає написання **и**, а не **і** після передньоязикових приголосних. У тексті доповіді натрапляємо на власні назви *Акмесджит* замість нормативного *Акмесджит*, *Фотисала* замість *Фотисала*, *Ефендік* замість *Ефендик*, *Аладін* замість *Аладин*. Показовими є й приклади передавання в українських відповідниках голосних з умлаутом, зокрема **ö**. В українській мові утрадиційнено передавання такого звука, середнього між **о** та **е**, як **е** (§ 132, с. 130 чинного правопису 2019 р., з прикладами *Кельн*, *Гете* з німецької мови, де **е** звук, позначений умлаутом), отже, *Lötat* слід передавати як *Леман*, а не *Льоман*, як пропонувала доповідачка. Зауваження викликають і недоцільні, на моє глибоке переконання, варіанти з вимовою пом’якшених приголосних замість усталених твердих на кшталт *Іслям-Терек* (і пор. *іслам*), *Алядін* і нормативне *Аладин*, *Ускют* і пор. *Ускут*, *Тараханкут*. Щодо передавання тих чи тих звуків, зокрема з умлаутом, цінні відомості надає “Етимологічний словник української мови”. Наприклад, для запозиченого з турецької або кримськотатарської мов назви птаха *lailäk* в українській мові усталено відповідник *лелека* [ЕСУМ III, с. 217]. Так само для слів із пом’якшеною вимовою задньоязикових у цих мовах в українській мові усталилися відповідники з твердим **к**, пор. турецьке або кримськотатарське *kizil*, *kilim* й українські *кизил*, *килим* [ЕСУМ II, с. 430, 432].

Слово *килим* засвідчує ще одну важливу проблему освоєння та засвоєння запозичень в українській мові, важливу для українців і цілком зігноровану в доповідях колег-сходознавців на нинішній конференції – зміни в семантиці слова-прототипа в його українському відповіднику. Проблема, яка неодноразово

привертала увагу українських мовознавців (Білецький; Гаркавець) і незмінно перебуває у фокусі дослідження іншомовної лексики. Згаданий прототип *kilim*, що зокрема в турецькій мові позначає різновид килиму – килим без ворсу, в його українському відповіднику демонструє генералізацію значення й поширення на будь-який виріб такого типу. Наслідки таких семантичних змін в українській мові можуть бути найрізноманітнішими, що доводять не лише такі слова, як *козак*, а й різні формальні відповідники того самого прототипа в мові-джерелі запозичення, пор. хоча б слова *цифра* і *шифр* від того ж арабського *ṣifr(un)* “порожній”.

5. Можливість співпраці з широким колом колег-сходознавців у розв’язанні гостроактуальних і дискусійних проблем освоєння та засвоєння в українській мові лексики східного походження надзвичайно важлива для українців як у теоретичному осмисленні способів і засобів її адаптування, так і в практиці укладання словників української мови, для розвитку теорії та практики українського перекладознавства, удосконалення української транскрипції та правопису української мови.

Література:

1. Білецький А. О. Слова східного походження в західних мовах. *Мовознавство*, 1981. № 5. С. 47–51.
2. Гаркавець А. Н. Тюркские языки на Украине. Киев: Наукова думка, 1988.
3. Етимологічний словник української мови в 7 томах. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

Кіндзибала О. С.

ORCID: 0000-0003-1754-8083

доктор філософії,
доцент кафедри мов і літератур
Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Рудь В. С.

ORCID: 0009-0008-3183-3992

магістрантка кафедри
мов і літератур Далекго Сходу
та Південно-Східної Азії
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ КОРЕЙСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Ключові слова: корейська мова, транслітерація, власні назви

На сьогодні одним із недостатньо вивчених та розроблених питань у сфері корейсько-українського перекладу є питання транскрипції та транслітерації корейських власних назв українською мовою. Це практичне питання перекладу стикається з фактичною відсутністю самостійної системи корейсько-українського перекладу та окремої системи транслітерації корейських слів українською мовою. У цьому питанні українські перекладачі зазвичай керуються поширеними на сьогодні системами транслітерації латиницею (система Нової романізації корейської мови) та кирилицею (система російських вчених Холодовича-Концевича). Проте жодна із запропонованих систем не дозволяє прийти до єдиного стандарту корейсько-української транслітерації та / або транскрипції, що спричиняє плутанину та наявність кількох варіантів передачі корейської онімної лексики на українську мову. Вирішення

цього питання є нагальною потребою у сфері корейсько-українського перекладу та обумовлює актуальність тематики цього дослідження.

Для сучасної корейської мови Республіки Корея найпоширенішими є дві системи транскрипції корейських слів у латинській графіці. Латинська транскрипція (“романізація”) за системою Макк’юна-Рейшауера, яка адекватно передає звуковий склад корейської мови, особливо в частині, що стосується китайських лексичних запозичень, та система – “Нова романізація” (*The Revised Romanization of Korean*), розроблена Національною академією корейської мови (1999 р.), яка багато в чому нагадує попередню латинську транскрипцію Міністерства освіти Республіки Корея (1958 р.) [6]. У серпні 2000 р. її офіційно було запроваджено Міністерством культури та туризму Республіки Корея замість системи Макк’юна-Рейшауера як нормативну латинську транскрипцію. Ця “нова романізація” розрахована насамперед для використання корейцями й іноземцями, які приїжджають до Південної Кореї. Однак останніми роками робляться спроби поширити її у всьому світовому корезнавстві. Вважаємо, що ця система має низку істотних недоліків, що принесли ще більший різнобій, особливо в кириличній передачі корейських слів та імен, які записані за цією системою. Так, використання цієї нової системи латиниці без знання правил відповідності її з українською транскрипцією може призводити до серйозного спотворення фонетичного та графічного вигляду корейських слів. Не можна оминати і систему кирилізації Холодовича-Концевича, створену на базі російської наукової транскрипції проф. А. Холодовича [5]. Зважаючи на важливість урахування як кириличної системи транслітерації корейської мови за Холодовичем-Концевичем, так і Нової романізації як основного на сьогодні варіанту латинізації корейських власних назв, необхідно дослідити питання транслітерації української мови латиницею. Адже вивчення наявних на сьогодні підходів до транслітерації та транскрипції корейських власних назв латиницею та кирилицею показало, що, попри існування цілої низки систем транслітерації, єдиний підхід у цьому питанні відсутній. Слід зауважити, що плутанину у питанні перекладу корейських власних назв вносить також і те, що самі корейці не завжди дотримуються офіційної Нової системи романізації, звертаючись до старіших

систем, якими користувалися раніше. Це обумовлює наявність безлічі варіантів перекладу одного й того ж самого корейського імені чи власної назви, серед яких легко заплутатися та які викликають суперечки щодо правильності передачі звучання корейського слова [3]. Як наслідок, навіть знаючи всі наявні системи романізації, здебільшого неможливо з упевненістю визначити правильне українське звучання багатьох корейських прізвищ та імен, записаних англійською, наприклад: Lee Hyung Taik (корейський тенісист) може мати також запис Lee Hyeong Taek, та при цьому може перекладатися як Лі Хюнг Тек або ж Ли Хьон Тайк, або навіть Лі Хьон Тхек. Відтак, якщо говоримо про переклад корейських власних назв українською мовою, слід зауважити, що український перекладач не може повністю покладатися на російську систему транслітерації Холодовича-Концевича, яка має свої недоліки та базується повністю на російській звуковій системі. Тож ми вважаємо, що доцільним є підхід, який використовує при перекладі англійську як мову-посередника. Це обумовлено тим, що системи латинізації корейської мови більш вживані як у самій Республіці Кореї, так і у всьому світі, а також доступністю цього підходу для української мови, яка не має власної системи транслітерації з корейської чи інших азійських та навіть більшості європейських мов.

Звертаючись до методу використання мови-посередника (зокрема, англійської мови), слід ще раз наголосити, що, якщо для корейських географічних назв і термінів існує більш-менш певна система відповідностей між їхніми латинськими та кириличними транскрипційними написаннями, то будь-які чіткі правила передачі корейських імен та прізвищ з їхніх реальних латинських написань на кирилицю майже відсутні. Вкрай важливими є укладання та розробка української системи транслітерації з корейської мови, однак така робота вимагає зусиль великої кількості фахівців, узгодження питань щодо спірних випадків передачі звучання корейських звуків та звукосполучень українською мовою.

Література:

1. Вакуленко М. О. Наукові засади відтворення запозичених та іншомовних слів: інваріантна транскрипція і транслітерація. *Вісник книжкової палати*, 1999. № 10. С. 6–9.

2. Івахненко М., Шпігунов А. Транскрипція та транслітерація японських назв засобами української мови. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Східні мови та літератури*, 2008. № 13. С. 14–18.

3. Ніколаєва Т. М. Основні методи перекладу текстспік (мови соціальних мереж) українською мовою. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 30 (69). № 1. Ч. 1. 2019. С. 156–161.

4. Про затвердження Правил написання українських географічних назв на картах та в інших виданнях. URL: <https://web.archive.org/web/20180330211633/http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0957-14/conv/>

5. Система Концевича. URL: <https://salo.li/358885D>

6. Система Макк'юна – Райшауера. URL: <https://salo.li/e5452FD>

7. *국어문화학교 – 국어전문교육과정 교재 // 국립국어원*, 2013. 295 с.

Максимів О. Й.

ORCID: 0009-0002-8937-4801

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри сходознавства

імені професора Ярослава Дашкевича,

Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

ПРОБЛЕМИ РОЗРОБЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРАКТИЧНОЇ ТРАНСКРИПЦІЇ ДЛЯ ПЕРСЬКОЇ МОВИ

Ключові слова: практична транскрипція, перська мова, українська мова, запозичення, переклад

Упорядкування правил практичної транскрипції географічних назв із перської мови українською є важливим через значну варіативність їхнього передавання в сучасних текстах, медіа та картографічній продукції. Відсутність єдиної системи спричиняє нерівномірність уживання назв, появу конкуруючих форм і залежність від посередницьких мов, що ускладнює як комунікацію,

так і стандартизацію географічної номенклатури. У зв'язку з фонетичними та графічними особливостями перської мови постає потреба у виробленні узгоджених методологічних принципів транскрипції, які б забезпечили точність, відтворюваність та відповідність українським мовним нормам.

Якщо питання розроблення систем практичної транскрипції для інших східних мов порушувалося й обговорювалося доволі часто, а для окремих мов (наприклад, китайської чи японської) навіть існує декілька пропозицій, то унормуванню та однотипному перекладу запозичень-власних назв із перської мови присвячено не так багато робіт. У статті 2007 року [6] ми проводили загальний первинний аналіз передавання українською мовою перських звуків у географічних назвах. Увагу зосереджували на тих звуках, у передаванні яких помічено розбіжності, а також на таких, які можна відтворювати українською мовою більш наближено до оригінального звучання, не наслідуючи традиції інших мов. Запропонували відповідники для персько-української транслітерації, відштовхуючись від перських літер та звуків, які вони позначають. Зрозуміло, що підхід цього дослідження можна вважати дещо спрощеним та схематичним.

Окрім цієї статті, безпосередньо перських географічних назв стосувалася ще стаття К. М. Тищенка про те, чи утворюють перські географічні назви лексичну підсистему [14], а також автор розглядав топонімію в українській та перській публіцистиці як складник двох етномовних картин світу [7]. Також, безумовно, заслуговують на окрему увагу та детальне вивчення численні праці проф. Тищенка про іранські запозичення в українському словнику [10; 11; 12; 14; 15 тощо]. Антропонімам було присвячено тези декількох доповідей на конференціях О. С. Завгородньої [3; 4; 5].

Розглянемо географічні назви Ірану з газетиру [1], та карт Ірану [9; 16], що мали би вважатися документами зі сталим вживанням географічних назв. З'ясуємо, чи так це насправді щодо географічних назв, запозичених із перської мови.

Чужомовні власні назви (топонімів і антропонімів) розділяють за ступенем засвоєності на дві категорії: 1) засвоєні власні назви чужомовного походження і 2) незасвоєні чужомовні власні назви [2, с. 193]. Зауважень не виникає щодо так званих “старих”

запозичень, які вже давно усталилися і не порушують правописних та артикуляторних норм української мови (наприклад, *Рей* (ری *rey*), ایران – *irān* – *Іран*, ساری – *sāri* – *Сарі* тощо).

Сюди ж належать назви, які не є цілковитими відповідниками з фонетичного боку, проте так само усталені, невідповідність зумовлена відмінностями між українською і перською фонетичною системами, і вона є однозначною. Наприклад, перський голосний звук [ā], огублений порівняно з українським [a], послідовно транслітерують українською літерою *a* (آبادان – *ābādān* – *Абадан*, اشان – *kāšān* – *Кашан*, رمان – *kermān* – *Керман*, فارس – *fārs* – *Фарс*, خراسان – *xorāsān* – *Хорасан*). Також сюди належить група назв, які мають очевидні відмінності між перським звучанням і українським відтворенням, проте так само можна їх вважати усталеними (наприклад, *Тегеран* (перс. تهران *tehrān*), Урмія (перс. ارومیه *orumiye*).

Отут постає питання критеріїв, за яким слово можна вважати у мові усталеним. Зазвичай це широка уживаність слова, зокрема, на географічних мапах та в літературі. Що стосується запозичень із перської мови, то літературна традиція є, але вона не надто велика (бібліографічний покажчик “Траністика в Україні ХХ – початку ХХІ ст.” [8] налічує понад п’ять десятків перекладів). Нехай після того ще було опубліковано стільки ж – разом не більше сотні. Окрім того, як і для всіх східних мов, для перської так само не варто всьому опублікованому надавати статусу “традиційного” через систематичне й цілеспрямоване зросійщення. Потрібно виробити критерії, однакові для всіх східних мов. Що ж до географічних мап, то в них переважно відображено 17–20 назв, а розбіжності спостерігаємо вже між картами та газетами. Наприклад, місто قم *qom* газетир пропонує Ком – відштовхуючись від транскрипції, хоча на картах таки бачимо Кум. Карта з просторів Інтернету містить більш наближену до реального звучання транслітерацію іранських власних назв, аніж офіційні видання.

Розглянувши назви із зазначених джерел детальніше, бачимо, що маємо очевидні розбіжності на невідповідності: *Тебриз* – *Тєбриз*, *Мешхед* – *Мєшгед*, *Ахвас* – *Агвас*, *Єзд* – *Йєзд*, *Захедан* – *Загедан*, *Бушір* – *Бушир*. Окрім цих назв із очевидними розбіжностями, бачимо на карті КЕрЕдж, Горган, ХоррЕмшЕХр, БЕНдЕр-Аббас, ЕнзЕлі, БірджЕнд, ЧагБЕгар, транслітерацію яких вважаємо неправильною або, щонайменше, дискусійною.

Візьмімо для детальнішого аналізу приголосний звук [h], який маємо у назвах مشهد *mašhad*, اهواز *ahvāz*, زاهدان *zāhedān*, خرمشهر *xorramšahr*. У новому правописі 2019 року відтворенню на письмі цього звука, поряд із звуком [g] у розділі “Правопис слів іншомовного походження” присвячено цілий § 122. Зокрема, зазначено, що звук [g] та близькі до нього звуки, що позначаються на письмі буквою **g**, звичайно передаємо буквою **г**: *синаго́га*, *Ердога́н*, *Магомéт*. А у прізвищах та іменах людей допускається передавання звуку [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови – буквою **г** (*Вергі́лій*, *Гарсі́я*, *Гегель*) і шляхом імітації іншомовного [g] – буквою **г** (*Вергі́лій*, *Гарсі́я*, *Гегель* і т. ін.). Звук [h] переважно передаємо буквою **г**: *гандбо́л*, *гі́нді*, *Гельсі́нкі*, *Гінду́стан*. За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов, [h] і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою **х**: *джиха́д*, *моджахе́д*, *хану́м*, *хіджа́б*, *шахі́д*, *Алла́х*, *Ахме́д*, *Мухамме́д*, *Сухро́б*, *Хакі́м* і т. ін. Бачимо, що у цьому переліку є переважно слова арабського походження, які разом з ісламом прийшли й у перську мову також (у слові خانم *xānom*, якраз інший звук – [x]!). Нам не відомо, чим керувалися автори, записуючи сюди перське ім’я سهراب *sohrāb* саме таким чином, але вважаємо, що такі як запозичення не з перської мови, а таджицької, бо [o] на місці [ā] властиве саме для неї. Непослідовність у передаванні перського [h] найочевидніша тоді, коли йдеться про передавання того самого компонента багатьох географічних назв: نوشهر – *nowšahr* – *Носушегр* і خمینی شهر – *xomīnišahr* – *Хомейнішегр*.

У перській же мові, поряд із цими двома звуками – [h] та [g] – маємо ще й язичковий звук [x], який доцільно і послідовно передавати українським **х**. Відповідно, треба уніфікувати передавання перського звука [h] незалежно від того, якою літерою – ح – *hā*, *hāy-e hotti* чи ه – *hā*, *hā-ye havvaz* – він позначається на письмі. Недоцільно транслітерувати [h] літерою **х** узагалі, оскільки в українській є звук [x], який артикуляційно набагато ближчий до перського [h], ніж звук [x]: вони відрізняються лише участю голосових зв’язок та наявністю голосу. Тому треба писати послідовно: *Тегеран*, *Чагармагаль*, *Носушагр*, *Хомейнішагр*, *Машигад*, *Агваз*, *Загедан*, *Хоррамшагр* і подібні. گرگان *gorgān* же послідовно і без варіативності передавати як *Горган*.

Отже, для нових запозичень із перської мови, зокрема географічних назв, важливо розрізняти ці три звуки, і українська фонетика з графікою дають нам таку можливість. Не варто нею нехтувати, користуючись правилами російської мови, де немає розрізнення між звуками [г] і [ґ], або ж англійської, де відсутній звук [x]. У сучасних запозиченнях із перської мови послідовно українською звук [h] (літери ح і ه) потрібно транслітерувати літерою г, звук [g] (літера گ) літерою ґ, і звук [x] (літера خ) – літерою х.

Література:

1. Газетир (покажчик) географічних назв світу: довідник / Мінекоресурсів України. Київ, 2008. 1986 с.

2. Головач У. До питання правопису чужомовних власних назв: ще раз про концептуальний підхід та головні принципи. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2022. Випуск 8. С. 187–212.

3. Завгородня О. С. Антропоніми арабського походження в перській мові. *Питання сходознавства в Україні: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю*, Харків, 28 берез. 2019 р. С. 53–56.

4. Завгородня О. С. Концептоутворюючий аспект жіночих імен в перській мові. *Схознавство. Актуальність та перспективи: тези доп. II Міжнар. наук.-метод. конф.*, Харків, 19 берез. 2021 р. [уклад.: Н. В. Руда, Л. М. Ямпольська]. Харків: ХНПУ, 2021. С. 21–24.

5. Завгородня О. С. Лінгвокультурологічний аспект іранських антропонімів. *Питання сходознавства в Україні: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф.*, Харків, 29–30 берез. 2018 р. С. 29–32.

6. Максимів О. Й. Передавання перських географічних назв українською мовою. *Вісник Львівського національного університету. Серія філологічна*. Вип. 42. Львів, 2007. С. 169–178.

7. Максимів О. Й. Топонімія в українській і перській публіцистиці як складник двох етномовних картин світу. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 59. Львів, 2013. С. 116–123.

8. Маленька Т., Конончук О., Лучко І. Іраністика в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: Бібліографічний покажчик. Київ, 2008. 52 с.

9. Малий атлас світу. ДНВП “Картографія”, 2022. 64 с. С. 12–13.

10. Тищенко К. М. Горгани, Свірж, Стрибіж: наші вічні сусіди – іранці. *Східний світ*. 2008. № 1. С. 170–180.
11. Тищенко К. М. Етномовна історія прадавньої України. Київ: Аквілон-Плюс, 2008. 480 с.
12. Тищенко К. М. Іншомовні топоніми України: Етимологічний словник-посібник. Тернопіль, 2010. 240 с.
13. Тищенко К. М. Чи утворюють перські географічні назви лексичну підсистему? *Східний Світ*. 1996. № 2.
14. Тищенко К. М. 42 епохи українських мовних контактів: Енциклопедія 3000 запозичених реалій античності й середньовіччя у мові, прізвищах і топонімах. Київ – Броди: Просвіта, 2020. 912 с.
15. Тищенко К. М. Іншомовна історія українців. Київ – Броди: Просвіта, 2018. 816 с.
16. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b1/IRAN_mapa_Ukra.PNG (дата звернення: 04.12.2025).

Марченко Т. Я.

ORCID: 0000-0003-4912-9158

кандидат філологічних наук,

старший науковий співробітник відділу слов'янських мов

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

м. Київ, Україна

ТУРЦИЗМИ В СЕРБСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ

Ключові слова: сербська мова, українська мова, східні мови, турцизми, запозичення

Турецька мова помітно вплинула на сербську мову під час п'ятсотлітнього періоду міжмовних контактів починаючи з XIV до XVIII ст., коли Османська імперія поширила свій вплив і володарювання на Балканах. Політичне і культурне домінування османів сприяло поширенню турецької мови через писемні тексти та усне спілкування. Як наслідок, до сербської мови потрапило багато орієнталізмів та запозичень з інших мов.

У сербському мовознавстві під терміном *турцизм* розуміють запозичення з турецької мови та запозичення, які потрапили до

сербської мови за посередництвом турецької: лексичні одиниці інших східних мов (арабської, перської) та деякі запозичення з європейських мов, наприклад, слова французького походження *папагај, јасмин, табла*; італійського – *помаранца (наранца)*; грецького – *пиринач* та інші. До турцизмів відносять також дериваційні гібриди, утворені шляхом поєднання різних за походженням морфем: 1) утворення, що виникли унаслідок поєднання турецької основи й питомого суфікса (*бадемов, ортакиња, ђевречић, нишианити*); 2) похідні, утворені шляхом поєднання сербської основи та турецького суфікса (*безобразлук, дугајлија*); 3) похідні, утворені від турецьких основ та інтернаціональних формантів (*исламизам, исламиста*) [6, с. 14–15].

З часу появи Словника сербської мови Вука Караджича 1818 року, у якому вперше були зафіксовані слова східного походження, дотепер у сербістиці підготовлено близько трьохсот наукових праць (статей, монографій, словників), присвячених фіксації та вивченню турцизмів. Такий інтерес з боку науковців свідчить про те, що турцизми в лексичній системі сербської мови є досить помітною і ваговою складовою. У 2005 році з'явився новий словник турцизмів М. Носича, який фіксує 22 221 одиницю, серед яких є власне турцизми, їхні фонетичні варіанти та похідні утворення [7, с. 3–5].

Сербсько-український словник укладається за тлумачним словником сучасної сербської мови [5], у якому представлені найуживаніші турцизми та певна кількість застарілих і діалектних одиниць. Усього їх у словнику 850, а разом із дериватами 2100. Згідно з даними Корпусу сучасної сербської мови, щонайменше третина цих одиниць належить до активного лексичного фонду [6, с. 48]. Однак дослідники констатують, що турцизми в сербській мові поступово втрачають свою активність і переходять до складу застарілих, історизмів, стилістично маркованих одиниць або функціонують у межах територіальних діалектів [3, с. 42].

Турцизми в сербській мові різноманітні за лексико-граматичними характеристиками, належать до розряду повнозначних частин мови, іменників, прикметників, дієслів, прислівників, та службових частин мови, часток, вигуків, сполучників.

За лексико-семантичними характеристиками у складі іменників виділяється кілька десятків тематичних груп. 47 таких груп

виділила Марія Джинджич [6, с. 84–94]. Узагальнено їх можна подати таким чином.

1. Лексичні одиниці на позначення осіб: назви частин тіла, назви осіб за певними характерними ознаками, статус особи, її соціальні, професійні зв'язки тощо.

2. Світоглядні найменування: назви, пов'язані з релігією, віруваннями, звичаями, міфологією.

3. Локативні назви: найменування різноманітних об'єктів, пов'язаних із життям і діяльністю.

4. Назви предметів: найменування зрядь праці, домашнього начиння, одягу, взуття, прикрас, зброї, ліків, назви страв та ін.

5. Назви на позначення майнових і грошових стосунків.

6. Назви на позначення природничої сфери: фітоніми, зооніми, астрономічні найменування.

7. Назви, пов'язані з дозвіллям (музикою, іграми і т. ін.).

8. Найменування кольорів (до прикладу, у цій тематичній групі є такі одиниці: *боја* “колір, фарба”, *алев* “червоний”, *бакар* “мідний”, *гримиз* “пурпур”, *крмез* “темно-червоний”, *чивит* “синій, голубий, індіго”).

Представлення турцизмів і добору доцільних відповідників у Сербсько-українському словнику має певні особливості. Серед однакових запозичень у сербській та українській мові немає одиниць, які б збігалися і за формою, і за значенням. І сербська, і українська мови у свій власний спосіб ці одиниці адаптують і розвивають їхню семантику. Сербське *ђаур(ин)* “похрещений мусульманин” є адаптованим запозиченням турецького *gıvar* “невірний”. Український відповідник *зявур* фонетично ближчий до турецького слова, ніж сербська форма, де м'який *z'* перейшов у *ђ*. Турцизм *ђердан*, що зводиться до перського *gerdan (gerden)* “шия” відповідає українське *гердан* “пов'язка (з бусами) на шиї або голові”, яке потрапило до української мови з румунської [1, с. 499].

Турецьке слово *kazan*, що походить від тюркського **kāzıyan* (< *kāııyan*), спорідненого з монгольським *qarum* “казан” та турецьким *kazmak* “копати, довбати” [2, с. 340], потрапило до сербської та української мови. Турцизм *казан* у сербській мові має значення:

1) велика металева посудина, котел; 2) пристрій для варіння ракії; 3) *техн.* закритий котел, у якому нагріта вода перетворюється у пару; 4) *перен.* багатолюдне спільне частування, учта; 5) вид гри [5,

с 500]. В українській мові слово *казан* виступає з такими значеннями: 1) металева посудина (переважно округлої форми); 2) *перен. жарт.* про голову людини; 3) *спец.* велика посудина для перетворення води у пару; 4) *перен.* повне оточення великого ворожого угруповання (під час війни) [4, с. 413]. Семантичні парадигми двох мов збігаються лише у двох значеннях, однак в українській мові збереглося слово, що перейшло до розряду історизмів, *показаницина* “податок на казан (за викурювання горілки)” [2, с. 340].

Від перського *bāzār* “критий ринок” у сербській мові функціонує турцизм *базар* зі значеннями: 1) крита споруда східного типу, базар, базарна площа; 2) торговий павільйон; 3) великий торговий центр; 4) роздрібна торгівля різноманітним товаром; 5) східний ярмарок, базар; 6) журнал мод “Базар” [5, с. 56]. Українське *базар*, запозичення з татарської мови [1, с. 114], має значення: 1) місце для торгівлі, звичайно на площі; роздрібна торгівля на такому місці, ринок; 2) організована торгівля спеціальним товаром; 3) *перен.* шум, гамір; 4) *жарт.* бесіда, розмова [4, с. 39–40]. Сербський турцизм зберігає тісніший зв’язок із значенням вихідного перського слова на позначення накритого простору, призначеного для торгівлі. Натомість в українській мові це запозичення активніше переосмислюється і метафоризується.

Через відмінності історичного розвитку сербської та української мов, зумовлені тривалими суспільно-політичними процесами, турцизми в сербській мові більш численні й активні, ніж в українській мові. Значна частина сербських турцизмів має питомі українські відповідники. Однакові запозичення зі східних мов у сербській та українській мові найчастіше адаптуються відповідно до фонетичних особливостей цих мов. Семантичний розвиток запозичених лексем пов’язаний із особливостями реалій сербського та українського мовного простору, тому часто не збігається. Відображення реалій, позначуваних турцизмами в сербській мові, не властивих українському лінгвокультурному просторові, потребує описового пояснення їхнього значення.

Література:

1. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голова ред.) [та ін.]. Т. 1.: А–Г. Київ: Наук. думка, 1982. 632 с.

2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голова ред.) [та ін.]. Т. 2.: Д–К. Київ: Наук. думка, 1985. 571 с.
3. Клајн Иван. Лексика / Српски језик на крају века (ред. М. Радвановић). Београд. Институт за српски језик САНУ, 1996. С. 37–86.
4. Словник української мови / Кер. В. В. Жайворонок / Відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ: ВЦ “Просвіта”, 2012. 1320 с.
5. Речник српскога језика / [израдили Милица Вујановић и др.; редиговао и уредио Мирослав Николић]. Нови Сад: Матица српска, 2011. 1561 с.
6. Ђинђић Марија. Семантичко-деривациона анализа турцизма у савременом српском језику. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023. 594 с.
7. Nosić Milan. Rječnik posuđenica iz turskoga jezika. Maveda, 2005. 691 p.

Мусійчук В. А.

ORCID: 0000-0002-4456-4487

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник,
в. о. завідувача відділу Азіатсько-Тихоокеанського регіону
Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ ТА ПРИНЦИПИ ВІДТВОРЕННЯ В'ЄТНАМСЬКИХ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Ключові слова: в'єтнамська мова, українська мова, практична транскрипція, фонетична система, фонетичні опозиції, графічна система, транслітерація

Проблема розробки практичної транскрипції для східних мов, зокрема в'єтнамської, наразі перебуває на стадії наукової дискусії. У практичній площині непослідовність у транскрипції імен, прізвищ, географічних назв та реалій призводить до плутанини, непорозумінь та комунікативних збоїв. Актуальність теми

зумовлюється браком уніфікованої системи практичної транскрипції для в'єтнамської мови, фрагментарністю правописних та нормативних рекомендацій і значною варіативністю графічного оформлення в медійному, науковому й офіційно-діловому дискурсах українською мовою. Пропонується системний аналіз проблем і принципів відтворення в'єтнамських слів українською мовою з опорою на концепцію практичної транскрипції як синтетичного підходу, що поєднує фонетичне та графічне відтворення іншомовної форми.

Теоретичною основою виступає поняття практичної транскрипції (адаптивного транскодування) як базового інструмента для передачі одиниць, що не підлягають перекладу (антропонімів, топонімів, назв інституцій, культурних реалій тощо) й мають відтворюватися максимально точно та однозначно без виходу за межі стандартної української графіки. Застосовано принципи, сформульовані в офіційних рекомендаціях щодо передачі іншомовних власних назв: опосередкованість через транскрипцію, безпосередність (без мов-посередниць), однозначність, точність, традиційність, нормативність і простота застосування [1]. Конститується, що "Український правопис" 2019 р. не містить цілісної системи правил для в'єтнамських назв: уривчасті вказівки щодо написання, відмінювання особових імен, утворення похідних прикметників і подвійні зразки на кшталт *Нгуєн / Нгуєн* не забезпечують нормативної єдності [2].

Зіставлено фонетичні і графічні системи в'єтнамської й української мов із виявленням зон найбільшої складності для практичної транскрипції. Описується структура в'єтнамського складу (ініціаль, рима з претоналлю, тоналлю й фіналлю, тон), інвентар голосних (довгі та короткі монофтонги, дифтонги), системи ініціалей і фіналей, а також шість фонологічно значущих тонів. Підкреслюється, що кількісна перевага голосних фонем у в'єтнамській (16 проти 6 в українській) і наявність тонів, які не можуть бути відображені в межах української графіки без додаткових символів, роблять неможливою взаємно однозначну відповідність і вимагають компромісних рішень.

Окреслюється проблема омонімії: унаслідок нейтралізації опозицій довгих і коротких голосних, зближення /ɛ/ та /e/, /ɔ/ та

/o/, редукції відмінностей між фіналями та ігнорування тонів у процесі української транскрипції утворюються великі групи формально однакових складів, що позбавляє читача можливості реконструювати вихідну в'єтнамську форму. У роботі підкреслюється важливість мінімізації додаткової омонімії шляхом максимально щільного використання можливостей української абетки (протиставлення *z / r, u / i*, апостроф, м'який знак, традиційні орфографічні моделі).

Детально аналізується графічне маркування дифтонгів у в'єтнамській мові (*iê / ia / ya / yê; ua / uo; ua / uô*) та формулюються пропозиції щодо їх передачі українською через поєднання *є, іа, іо, іа, іо, іа* з урахуванням позиції в складі й норм українського правопису (зокрема правила вживання апострофа перед *я, ю, є, ї* в іншомовних словах). На цій основі подаються варіанти відтворення поширених антропонімів і топонімів: *Nguyễn* як *Нгуєн*, *Việt Nam* як *В'єтнам*, *Bà Rịa – Vũng Tàu* як *Барія – Вунгтау*, *Huế* як *Хує* тощо, причому наголошується на ролі ефонічних міркувань та уникненні небажаних асоціацій.

Розглядається проблема графічних опозицій, що частково нейтралізовані в літературній (північній) вимові, але зберігають розрізняльну функцію в діалектах (*ch / tr, d / gi / r, s / x*), а також регіональна варіативність реалізації окремих приголосних. Запропоновано розвести такі випадки в українській передачі, використовуючи різні графічні відповідники (зокрема *s* як *ш, х* як *с, d* як *з, gi* як *зь, r* як *ж* або *р* залежно від функції, *ch* як *ць / ть* у різних позиціях), а для /*ŋ*/ послідовно вживати буквосполуку *нг*, для /*h*/ і /*ʎ*/ – диференціювати *г / r*. Окремо описуються специфічні відповідники для *kh* (*кх / х*), *qu* (*ку / куа / кю* тощо), *d, gi, r* в різних діалектних системах.

Значну увагу приділено наслідкам використання мов-посередників (передовсім російської, а також французької й англійської) під час відтворення в'єтнамських назв українською, що призводить до додаткового спотворення порівняно з прямою транскрипцією з в'єтнамської. На матеріалі українських медіа, офіційних документів, туристичних матеріалів демонструються численні розходження в написанні імен і географічних назв (*Хо Ши Мін / Хо Ши Мін; Нгуєн Тан Зунг / Нгуєн Тан Дунг / Нгуєн Тан Зунг;*

Нячанг / Нха Транг), які засвідчують відсутність єдиної кодифікованої норми. Наводяться приклади непослідовностей в Атласі світу [3] та у Газетирі географічних назв світу [4] українською мовою щодо в'єтнамських топонімів, зокрема вжитку географічних детермінативів і передачі літери *h*.

Розглядаються також морфологічні аспекти: відмінювання в'єтнамських особових назв та правопис складених топонімів. Підкреслюється суперечність між спеціальною приміткою про відмінювання лише останньої частини китайських, корейських, в'єтнамських імен та загальним правилом відмінювання всіх компонентів іншомовних дво- і полікомпонентних імен, що ускладнює унормування форм на зразок *Нгуєн Конг Хоан / Нгуєна Конга Хоана*. Для географічних назв обґрунтовується доцільність суцільного написання складів (*Хошімін*) і перекладу продуктивних семантичних компонентів типу "лівий/правий", "східний/західний" (*Лівий Тханьоай*), тоді як питання похідних на зразок "вулиця *Хошімін / Хошіміна*" визначається як відкрите.

Для голосних і дифтонгів пропонується фіксований набір відповідників (*a, ă, â – a; e, ê – e; u – u; i, y – i / ĩ; ia / ya – ia; iê / yê – (ь)є / є; ua – ua; iô – yo; ua – ua; uô – uo*), а для приголосних – систематичні відповідники з позиційними варіантами (*b – б, c / k / q – к, d – з, đ – д, g / gh – г / ґ, h – х / ґ, r – ж / р, s – ш, x – с, ch – ць / ть, nh – нь, ng / ngh – нг, ph – ф, tr – ч* тощо). Репрезентація силлабічних комбінацій із запропонованими українськими відповідниками демонструє можливості й обмеження системи, а також окреслює групу ще неостаточно розв'язаних випадків, які потребують подальшої кодифікаційної роботи.

Загальний висновок полягає в тому, що уніфікована система практичної транскрипції в'єтнамських лексем українською є необхідною передумовою стандартизації в медійному, офіційно-правовому, науковому та освітньому просторах. Запропонований варіант системи, побудований на принципах транскодування, зіставленні фонологічних структур і повному використанні можливостей української графіки для мінімізації омонімії, розглядається як потенційна основа для подальшого нормативного опрацювання й включення до правописних та відомчих документів.

Література:

1. Рекомендації щодо транслітерування літерами української абетки власних назв, поданих англійською, французькою, німецькою та італійською мовами // Офіційний веб-портал Держдепартаменту інтелектуальної власності. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20160307020619/http://sips.gov.ua/ua/transliteruvannja.html>
2. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови, Український мовно-інформаційний фонд. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.
3. Атлас світу / ДНВП “Картографія”. Київ, 2002.
4. Газетир (показчик) географічних назв світу. Київ: Мінеконресурсів України, 2006. 1986 с.

Накорчевський А. А.

кандидат філософських наук, професор,
незалежний дослідник
м. Київ, Україна

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ТРАНСКРИПЦІЇ І ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ТРАНСКРИПЦІЇ ДЛЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ З ЯПОНСЬКОЇ МОВИ СЛІВ

Ключові слова: практична транскрипція, японська мова, українська фонетична система, альвеолярно-піднебінні палатальні фонемі/алофони

Метою практичної транскрипції є адаптація іншомовного слова для масового вжитку в мові-реципієнті, її інструментом є стандартний алфавіт мови-реципієнта, а основним принципом – **фонетичне наближення з урахуванням норм мови-реципієнта** [2, с. 199]. Якщо мета фонетичної транскрипції – максимально точно передати на письмі фонетичні особливості певної мови за допомогою системи спеціальних знаків, серед яких найбільш поширеною є Міжнародна фонетична абетка (МФА/ІРА), то практична транскрипція за визначенням не здатна досягти цієї мети

через відсутність графічних засобів для запису звуків іноземної мови, відсутніх у фонетичній системі мови-реципієнта.

Основною фонологічною перешкодою при створенні практичної транскрипції є розбіжності у фонемних інвентарях мови-джерела та мови-реципієнта. Головною стратегією подолання цієї проблеми є **субституція** – заміна іншомовного звука найближчим за звучанням наявним звуком (фонемою) мови-реципієнта. Якщо в мові-реципієнті відсутній певний звук (фонема чи алофон), його замінюють найближчим за акустичними та артикуляційними характеристиками звуком з власної фонологічної системи [5, с. 232; 3, с. 24]. Практична транскрипція **жертвує абсолютною фонетичною точністю** заради інтеграції слова в систему мови-реципієнта та його зручності для користувачів. Вона **пріоритезує вимовність та відповідність нормам орфоєпії і орфографії мови-реципієнта над ідеальною реплікацією оригіналу**.

Найбільшою проблемою в створенні практичної транскрипції японської мови є передача кирилицею специфічної групи японських приголосних, а саме альвеолярно-піднебінних палатальних фонем або алофонів /ɕ, ʑ, tɕ, dʑ/, які відсутні в українській мові. Принципова різниця між всіма наявними варіантами практичної транскрипції японської мови полягає головним чином у різних графічних засобах передачі на письмі цих звуків за допомогою стандартної української абетки.

Для передачі цих звуків в українській мові існують дві потенційні можливості – використовувати постальвеолярні приголосні *ш, ж, ч, дж* (*/ʃ, ʒ, tʃ, dʒ/*), які зазвичай вважаються “твердими” шиплячими/шелесткими звуками, або альвеолярні зубні *с, з, ц, дз* (*/s, z, ts, dz/*). Що стосується першої можливості, то у стандартній українській мові приголосні *ш, ж, ч, дж* фонологічно вважаються **твердими** (непалаталізованими). Орфоєпічні норми вимагають їх твердої вимови перед більшістю голосних. Палаталізація цих звуків вважається слабкою, вони вимовляються **напівпом’якшено лише перед [і]** і та в **лише кількох іменників середнього роду**, в яких ці звуки подвоюються наприкінці – *збіжжя, узбіччя* тощо. Тобто палаталізація є асимілятивною і вельми обмеженою. І. Огієнко, як Ю. Шевельов, підкреслював, що “м’якість шиплячих наша мова загубила ще в XV віці” [6, с. 46–47]. З цієї

особливістю української орфоепії повязана і чітка стала вимога української орфографії: “Ъ ніколи не пишеться після ... середньопіднебінних (ж, ч, ш, щ, й)” [10, с. 17]. Ця вимога підтверджується і в сучасних рекомендаціях: “Після букв, що позначають... піднебінні..., м’який знак не ставиться” [11, с. 33]. Натомість, як зазначає Шевельов, “у системі консонантизму через ствердіння губних ... і середньопіднебінних ... **м’якість сконцентрувалася в підгрупі зубних**, посиливши тут свою роль завдяки поширенню на нові позиції...” [9, с. 959, *виділення мос.* – А. Н.]. Тож на палаталізацію альвеолярних зубних *с, з, ц, дз* в українській мові обмежень не існує, що знаходить своє вираження і в орфографічних нормах – написання *сь, зь, ць, дзь* (*sʲ, zʲ, ʦʲ, dʒʲ*), а також в поєднанні з усіма йотованим голосними зустрічається в багатьох українських словах.

Виходить, що жоден український ряд приголосних ідеально не збігається з японськими /*ɕ, ʑ, tɕ, dʑ*/ одночасно за *первинним місцем творення* (альвеоло-палатальним) та *вторинною артикуляцією* (інгерентною палаталізацією). Японські звуки є альвеоло-палатальними. Українські кандидати є або палаталізованими *дентальними* (/sʲ/ тощо), або непалаталізованими *постальвеолярними* (/ʃ/ тощо). Оскільки альвеоло-палатальна артикуляція знаходиться між дентальною та постальвеолярною, жодна притаманна українській мові фонема чи алофон не є ідеальним відповідником за місцем творення. Палаталізовані дентальні поділяють ознаку вторинної артикуляції (підняття тіла язика), тоді як постальвеолярні (у стандартній фонології) її не мають. Отже, рішення про те, який звук є “найближчим” фонетично, залежить від того, чи переважає подібність у вторинній артикуляції (палаталізації) різницю в первинному місці творення, чи навпаки.

Вибір українських палаталізованих дентальних фонем (/sʲ, zʲ, ʦʲ, dʒʲ/) як найближчих еквівалентів для японських альвеоло-палатальних звуків ґрунтується на пріоритеті збереження вторинної артикуляції (палаталізації), яка є визначальною акустичною та артикуляційною характеристикою цільових звуків. Хоча існує розбіжність у первинному місці творення, подібність у палаталізації та способі творення (фрикативний/африкатний) є більш значущою для фонетичної близькості, ніж відповідність

загальній зоні артикуляції (постальвеолярній), яку мають українські /ʃ, ʒ, tʃ, dʒ/, але без ключової ознаки палаталізації. Відповідно, найбільш адекватною графемною передачею цих звуків є стандартні українські позначення для цих палаталізованих дентальних фонем (<сь/с>, <зь/з>, <ць/ц>, <дзь/дз>).

Ідентичні японським альвеоло-палатальні звуки існують у польській і, частково, в китайській мові. Стаття “Польсько-українська практична транскрипція” (Вікіпедія) та “Українсько-польський розмовник” [14, с. 9–10] використовує стандартну графічну репрезентацію українських палаталізованих дентальних фонем для передачі цих звуків. Той самий спосіб використовується і в транскрипції стандартної китайської мови для аналогічних звуків [ɕ] та [tɕ], затвердженій Інститутом сходознавства НАН України, які в транскрипції піїнь передаються відповідно як /xi/ та /ji/, а українською мовою за допомогою м’яких свистячих звуків **сі, ся, сю** тощо та **цзі, цзя, цзю** тощо (<https://www.old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=6303>).

Згідно з порівняльним фонетичним аналізом, який був наведений вище, система, розроблена Федоришиним [8], є найбільш адекватною для передачі японських слів українською мовою. Другою найбільш адекватною для української мови є система Бондаренка [1]. Різниця між цими системами полягає лише в тому, що в системі Бондаренка альвеопалатальний звук **tɕ** передається графемами **ті, тя, тю, тьо** замість **ці, ця, цю, цьо** в системі Федоришина.

З погляду фонетики спосіб передачі цих звуків у системі Бондаренка не такий вдалий, але він а) більше відповідає принципам побудови японської фонетичної абетки *тодзюон* (принцип незмінності кореневого приголосного у відповідному стовпці абетки), б) ця транскрипція має свою традицію і використовувалася для перекладів японської літератури починаючи з 70-х років минулого століття. Крім того, система Бондаренка завдяки збереженню кореневого приголосного в кожному стовпці абетки має такі самі переваги для опису морфологічних процесів в японській мові, як і система *кунрей-сікі*, якою користуються більшість японських лінгвістів. Альтернативна система Хепберна через свою орієнтацію на поверхневу вимову часто затемнює

регулярні морфологічні чергування [15]. Крім того, *кунрей-сікі* також краще відображає “психологічну реальність” японської звукової системи для носіїв мови та її внутрішню структуру, які сприймають японську мову на рівні мор (тобто елементів складової абетки), а не окремих фонем і алофонів [12, с. 144]. Професор Кубодзоно зазначає, що система *кунрей-сікі* є системою запису, яка добре відображає свідомість носіїв японської мови, наприклад, записуючи мори *さ* і *し*, які мають спільні приголосні, без зміни їхнього написання як *sa* та *si* відповідно [13, с. 76–77].

На відміну від системи практичної транскрипції Федоришина і Бондаренка, новіші системи практичної транскрипції японської мови пропонують передачу японських /*ɕ*, *ʑ*, *te*, *dz*/ за допомогою українських шиплячих (Накадзава (2009), Рубель (2009), Система Годжюон (2011), Коваленко (2012) тощо). Це не тільки фонетично менш адекватні варіанти, але й такі, що грубо порушують правила української орфографії і орфоєпії. В українському вокалізмі й консонантизмі неможливе поєднання багатьох фонем, що знайшло своє відбиття в прескрипціях “Українського правопису” (2019). Скажімо, в українській мові шиплячі ніколи не бувають м’якими, тобто голосні після шиплячих ніколи не матимуть попередньої м’якості приголосних фонем. Тому буквосполучення *шьо*, *шя*, *шю*, *чьо*, *чя*, *чю*, *джя*, *джю*, *джьо* ... в українській мові **просто неможливі**. Артикуляційна база української мови **не може їх відтворити**. Якби такі буквосполучення закріпили в писемній практиці, то це означало б, що написання буде відрізнятися від вимови, адже носій української мови за визначенням наведені слова вимовлятиме без м’якості шиплячих: [ш’б’гун], [ч’б’чо], [дж’орурі] [7].

Література:

1. Бондаренко І. П. Транскрипція японської лексики літерами українського алфавіту. *Записки з українського мовознавства*, 1999. № 7. С. 77–88.
2. Есенова Е. Й. Практична транскрипція як засіб передачі матеріальної форми запозичень у мові-реципієнті. *Закарпатські філологічні студії*, 2022. № 21 (1). С. 196–200.

3. Зимовець Г. В. Чинники процесу адаптації запозичень до системи мови. *Мовознавство*, 2021. № 6. С. 24–39.
4. Коваленко О. О. Система японсько-української практичної транскрипції. Фонетичний аналіз. *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*, 2012. № XXIX. С. 197–215.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ: Академія, 2001.
6. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису (2-е вид.). Вінніпег: Товариство “Волинь”, 1990.
7. Скопненко О. Висновок щодо доповіді к. філос. наук проф. А. А. Накорчевського “Проблеми практичної транскрипції японської мови”. 2025.
8. Федоришин М. Українська транскрипція японської мови: методичний посібник з основ японського письма: фонетична транскрипція. Львів: Львівська політехніка, 1994.
9. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002 (1979).
10. Шерех Ю. Головні правила українського правопису. Neu Ulm: Прометей, 1946.
11. Ющук І. П. *Практикум з правопису і граматики української мови*. Київ: Освіта, 2012.
12. Allen Tamai M. アレン玉井光江. 小学校英語の教育法 理論と実践 (Методика викладання англійської мови в початковій школі. Теорія і практика). Токіо: 大修館書店, 2010.
13. Kubozono H. 窪園晴夫. 現代言語学入門 日本語の音声 (Вступ до сучасної лінгвістики. Звуки японської мови). Токіо: 岩波書店, 1999.
14. Maryański P. Українсько-польський розмовник. *Rozmówki ukraińsko-polskie dla przyjeżdżających do Polski*. Poznań: Klett Polska, 2021.
15. Ohashi A. 橋敦夫. これからの国語教育 (特に、ことばの学習と指導) について—実態調査から考える— (Про майбутнє викладання японської мови (особливо вивчення та викладання мови) – роздуми на основі фактичних даних). *学海* (上田女子短期大学国語国文学会). 2021. № 17. С. 21–43.

Пономаренко В. П.

ORCID: 0000-0003-4106-5874

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу романських, германських і балтійських мов
Інститут мовознавства ім. О. П. Потебні
м. Київ, Україна

ТЮРКІЗМИ, ЩО СТАЛИ ЗНАКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРИ

Ключові слова: східні мови, українська мова, тюркізми, етнокультура

Праці вітчизняного мовознавця Віталія Жайворонка, зокрема “Знаки української етнокультури” 2006 [3] і “Антологія знаків української культури” 2018 р. [2], стали знаковими для української етнолінгвістики. Серед відображених у них українських етносимволів виступає чимало слів іншомовного походження, зокрема і неслов’янських. Маємо на увазі насамперед тюркізми, а також інші слова східного походження, що прийшли до української з тюркських мов, переважно турецької (за даними академічного “Етимологічного словника української мови” [1] та інших лексикографічних джерел [4; 5]), що позначають як запозичені реалії, так і переосмислені поняття.

У ході експериментальної розвідки нами зафіксовано загалом 115 відповідних прикладів. Оскільки реєстр “Антології” містить близько 10 тисяч ілюстрацій, можна говорити про те, що тюркізми становлять більше одного відсотка реєстрових одиниць. За даними професора Костянтина Тищенка, в українській мові налічується близько 4 тисяч тюркізмів (без урахування власних назв). Переважну більшість відібраних нами прикладів етимологічні та інші словники кваліфікують як запозичення з тюркських мов, однак у деяких випадках (це, наприклад, *каптан*, *ковбаса*, *чаклун*, *чумак*) тюркське походження є лише ймовірним. Що ж до конкретних мов-донорів, то такими вважаються переважно турецька (*байрак*, *баштан*, *гайдамака*, *сердюк*, *тютюн*, *чубук*, *яничар*, *ятаган*), татарська (*базар*, *барши*, *бирка*, *бурлака*), а також

кримськотатарська (*бусурман, отаман, ясир*). Щоправда, першоджерелом нерідко виступають інші східні мови різної генеалогічної належності, а саме перська (*базар, богатир, килим, сарафан*), перська або арабська (*майдан*), арабська або перська (*бусурман*), арабська (*Рамадан*).

Варто класифікувати вибраний матеріал за тематичним принципом. У цьому плані виокремимо такі тематичні групи:

1) господарська діяльність (тваринництво, назви мір, матеріалів тощо): *аркан* (пор. тур. *ırgan*, крдат. *аркан* “товстий мотузок, канат”), *аршин* (тюркські назви йдуть від перської), *батіг* (згодом від тюркських назв зі значеннями “гілка, сук”), *баштан* (від тур. *bostan* “город”, перського походження), *бугай* (пор. тат. *буга*, тур. *boğa*), *кабан* (пор. тур. діал. *kaban* “кнур”), *казан* (від тур. *kazan*), *кізьяк* (вочевидь тюркського походження), *кінь* (*комонь*) (приклад проблемної етимології), *лоша(к)* (давнє запозичення, пор. тур. *alaşa* “кінь або інша тварина для верхової їзди”), *отара* (пор. крдат. *отар* “гурт овець”), *хазяїн* (*хазяй*) (пор. тат. *хузэй* “гс.”, тур. *hoca* “учитель, професор; духовна особа, мулла”), *чабан* (тур. *çoban* і тат. *чобан* “пастух” мають іранське коріння);

2) торгівля: *базар* (пор. тат. *базар* перського походження), *барши* (очевидно, з татарської мови, у сучасних тюркських мовах відповідні лексеми означають “мир, згода”), *бирка* (можливо, від тат. *бир*, *ике* “один, два”), *товар* (пор. тур. *tavag* “товар, майно, худоба”; звідси, як відомо, укр. *товариш*), *торг* (одна з версій передбачає порівняння з тюрк. *torga*, *torgu* “шовк”), *чумак* (згодом від тур. *çotak* “булава, довгий ціпок”);

3) військова справа: *байдак* (можливо, татарське), *башибузук* (запозичене турецьке слово позначало солдата нерегулярної частини; українське слово набуло переносного значення), *булава* (гіпотетично), *булат* (перського походження), *бунчук* (*бунчуг*) (від тур. *bonsuk* “кульки, черепашки, намисто на шії коня”), *гайдамака*, *джура* (*чура*), *кіш* (пор. тур. *koş* “стадо”), *корогва* (*хоругва*) (загальноновизнаної етимології немає), *кощій* (“бранець”, етимологія проблемна), *осавул* (пор. тур. *jasaul* “розпорядник, виконавець наказів”), *отаман* (пор. крдат. *атаман* “найстарший”), *са(га)йдак*

(пор. тат. *сагдак*), *сердюк* (охоронець гетьмана; від тур. *sürtük* “провідник, наглядач”), *табір* (пор. крдат. *табур* “воєнний обоз”), *чайка* (козацький човен; пор. тур. *şayka* “човен”), *яничар* (солдат спеціальних турецьких військових частин; від тур. *униçегі* “військо з дітей християн”, таке існувало в XIV–XIX ст.), *яса* (можливо, від тур. *уасак* “заборона”), *ясир* (пор. крдат. *jäsir*, тур. (j)esir “полонений, бранець; раб, невільник”, арабського походження), *ятаган* (від тур. *уатаған* “кривий ніж, кинджал”);

4) природа: *байрак* (символ козацької волі, чумацького життя; від тур. *бауг* “горб, зарослий деревами схил гори” або *бурак* “ущелина, прірва”), *туман* (символіка неясності, невиразності, а також суму, туги, розлуки; пор. тат. *томан*, тур. *düma* “дим, туман, курява”), *яр* і *яруга*;

5) рослини: *айр* (від тур. *ағіг* грецького походження), *буркун(-зілля)* / *буркун-трава* (ймовірно від турецької назви гороху), *гарбуз* (як символ виступає у весільному обряді; пор. крдат. *кърпуз*, тур. *кагруз* “кавун”, етимон є перським), *бур’ян* (гіпотетично тюркське; символ запустіння), *євшан(-зілля)* (“степовий полин”, символ туги; пор. тур. *javşan*), *кавун* (від тур. *kavun* “диня”), *катран (татарський)* (символ волі, роздолля), *комиш (комишина – палиця з комишу – була символом гетьманської влади; пор. тур. каміш “очерет; бамбук”), татарак (татарзілля, татарське зілля; символ роздолля), тютюн* (завезений із Туреччини на початку XVII століття; від тур. *tütün* “тютюн, дим”);

6) зооніми: *сарана* (символ “кари Божої”; пор. тат. *саранча*), *тарган* (“нечисть” у народному уявленні);

7) характеристики людини: *бурлак(а)* (з переносними значеннями “бідолаха” і “неодружений чоловік”; гіпотетично татарське), *бусурман* (народна назва іновірця; пор. крдат. *бусурман*, імовірно позначення мусульманина, що виникло внаслідок фонетичної видозміни), *салабай* (“недоумкуватий”), *хараман* (“шахрай”; пор. тур. *harami* “зłodій, розбійник”, уважається арабським);

8) назви тканин, одягу і взуття: *каптан* (синонімами є *жупан*, *чумарка*; тур. *kaptan* не має загальноприйнятої етимології), *каптур*, *китайка* (символ жалоби; пор. тат. *кытай* “китайський”),

клубук (пор. тур. *kalpak* “шапка”), *кобеняк* (з угорської мови, від тур. *kerenek* “опанча”), *кунтуш* (з польської мови, від тур. *kontuş*), *опанча* (тур. *uarınca* “накидка з капюшоном”), *очкур* (пор. крват. *učkur*), *постоли* (символ бідності; можливо, від тур. *postal* “туфля”), *сарафан* (з перської мови через тюркське посередництво), *серпанок* (прозора весільна тканина; тур. *Serpeneek* – перського походження), *халат* (з арабської мови через турецьку), *чоботи* (пор. тат. *чабата* “личак”), *штани* (можливо, від джурк. *ičton* “внутрішній, нижній одяг”), *шушун* (святковий жіночий одяг);

9) інша побутова лексика: *калита* (торбинка для грошей або тютюну; пор. тат. *калта* “кишеня, шкіряний мішок, гаманець” арабського походження), *килим* (тур. *kilim*, очевидно, перське), *куман(ець)* (пор. крват. *куман* “кухоль”), *курінь* (виводиться від тюрк. *kur* “оточувати”), *сундук* (ознака достатку, заможності; пор. тур. *sandık*, що має арабські витоки), *торба* (символ мандрівника, а також злиденності; пор. тур. *torba* “мішок”);

10) харчування (назви продуктів і страв): *кав’яр* (стара назва риби’ячої ікри, що прийшла через польську мову із Західної Європи; пор. тур. *havuçar*, що зводиться до перської основи), *ковбаса* (давнє запозичення, походження якого з тюркських мов вважається найімовірнішим), *локша* (*локишина*) (пор. тат. *lakša*, що йде від перської основи), *шишка* (весільний обрядовий хліб – перенесення значення за зовнішньою подібністю);

11) соціальні терміни: *боярин* (за однією з версій, походить від джурк. *baiär* “знатна людина”), *кайдани* (пор. тур. *kajd* арабського походження), *канчук* (від тур. *katçı* “нагайка”), *козак* (символ волі, невіддільності; також у поширеному фігуральному вжитку в різних значеннях; пор. тур. *kazak* і крват. *казак* “вільна, незалежна людина; шукач пригод”), *майдан* (у наш час слово стало символом народного опору і вільного волевиявлення; пор. крват. *māidan* “вільне, рівне місце”, тур. *meidan* “арена, площа; відкрите місце” перського або арабського походження), *орда* (“безладний натовп”; пор. тур. *ordu* “військовий табір”), *товариш* (старшинське звання в козацькому війську; пор. тур. *tavağ* “майно; худоба; товар” і *eş/iş* “приятель, товариш”), *товмач* (також *тлумач*

“перекладач”), *яса* (пор. дтюрк. *jasaq* “наказ”) і *ясак* (“податок, данина загарбникам”);

12) фольклор і т. ін.: *богатыр* (символ сили й героїства; пор. тур. *bahadır* “хоробрий, герой”), *чаклун* (пор. тур. *çaktak* “викресувати (вогонь); блискати; здогадуватися”);

13) мистецтво: *кобза* (символ українського відродження; очевидно, від тур. *koruz* “вид однострунної гітари”), *тулумбас* (старовинний ударний інструмент);

14) інше: *козир* (із переносними значеннями; пов’язання з тур. *koz* гіпотетичне), *люлька* (символ козацької честі; від тур. *lüle, lülä* “трубка; прилад для паління”), *могорич* (своєрідний символ єднання; через тюркські мови запозичено з арабської, семантична основа етимона – “витрати”).

Відібрані нами за етимологічним критерієм лексичні одиниці іншомовного походження стали надбанням українського етнолексикону, оскільки з ними переплітаються як історична доля, так і світогляд нашого народу. Вони є переважно давніми, адаптованими й не сприймаються більшістю мовців як іншомовні.

Література:

1. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
2. Жайворонок В. Антологія знаків української етнокультури. Словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2018.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006.
4. Новий словник іншомовних слів / За ред. Шевченко Л. І. Київ: АРІЙ, 2008.
5. Сучасний словник іншомовних слів / Уклали: О. І. Скопченко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006.

Сівков І. В.

ORCID: 0000-0002-6122-5153

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мов і літератур Близького та Середнього Сходу
Науково-навчального інституту філології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДАЧІ АРАБСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ (АНТРОПОНІМИ, ТОПОНІМИ) В КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДУ АРАБСЬКОЇ ОФІЦІЙНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Ключові слова: спрощена транслітерація, практична транскрипція, арабська мова, українська мова, власні назви, антропоніми, топоніми

Проблема розробки системи передачі арабських власних назв має значну актуальність під час перекладу українською мовою арабських текстів різної функціонально-жанрової спрямованості, головним чином, офіційно-ділових (особові документи, дипломатична, правова, комерційна, академічна документація тощо), коли виникає нагальна потреба передачі арабських антропонімів і топонімів українською мовою. Питання створення системи передачі арабських власних назв набуло чималої актуальності також і через відсутність стандартизованої уніфікованої моделі передачі засобами української графіки одиниць, записаних арабською графікою, яка б знаходила своє відображення в офіційних енциклопедичних виданнях – словниках власних назв (власних імен та географічних назв) та яку б було рекомендовано на офіційному рівні до застосування усій перекладацькій спільноті України.

Метою дослідження є розробка системи передачі арабських антропонімів та топонімів українською мовою під час перекладу арабських офіційно-ділових текстів українською мовою, враховуючи власний досвід автора дослідження роботи в галузі арабсько-українського\українсько-арабського юридичного та комерційного перекладу.

Для досягнення **мети** дослідження буде виконано такі **завдання**:

1. Дослідити усі запропоновані в працях вітчизняних дослідників, головним чином, О. О. Хамрая, стратегії передачі арабських власних назв українською мовою [1; 2].

2. Проаналізувати переважно орієнтовані на англomовну орфографію латинізовані варіанти практичної передачі арабських власних назв, які найчастіше пропонуються у популярних міжнародних ресурсах та на офіційних документах з персональними даними особи.

Специфіка передачі одиниць арабської мови українською розглядається в працях О. О. Хамрая. Так, у одній зі своїх публікацій автор описує усі можливі техніки передачі слів арабської мови українською [1]. У своїй іншій статті дослідник для передачі арабських імен теофорного походження українською мовою пропонує такий прийом, як спрощена практична транслітерація з орієнтацією на узуальність [2].

Розглянемо найпоширеніші моделі передачі арабських власних назв українською мовою:

1. Спрощена транслітерація/практична транскрипція – політерне передання мовних одиниць усіх рівнів до тексту включно, записаного арабською графікою, засобами іншої графіки, найчастіше латиничною, але можливо і кириличною (для української мови). При т. зв. “ідеальній” транслітерації застосовується один символ графіки, за допомогою якої здійснюється транслітерація, для передачі одного символу оригінальної графіки, однак для дотримання цієї вимоги у випадку як латиничної, так і кириличної транслітерації арабомовного тексту необхідно використовувати додаткові діакритичні знаки [2, с. 78].

При транслітерації також потрібно враховувати оригінальне звучання слів, наприклад, власних імен, географічних назв тощо, причому перевага надається розмовно-діалектним варіантам замість стандартних (напр. *عمر* – *Омар* (не ‘Умар), *جمال* – *Гамаль* (єгип.) (не *Джамаль*), *الشارقة* – аш-Шар*джа* (діалекти Перської затоки) (не аш-Шаріка), *إبراهيم* – Брахі*м* (діалекти Магрибу) (не Ібрахі*м*)). Як зазначає О. О. Хамрай, точне відтворення оригінального звучання слів далеко не завжди є необхідним, зокрема, при включенні слова в український нелінгвістичний текст. Часто, особливо коли йдеться про позначення власних імен, географіч-

них назв, специфічних арабських реалій тощо, в текстах вживається спрощена й менш формальна транслітерація [2, с. 78].

Така спрощена транслітерація наближається до практичної транскрипції, яка використовується для передачі одиниць мовлення однієї мови стандартними засобами іншої, цілком визнається графічною системою останньої і тому не повинна містити додаткових діакритичних символів [1, с. 94]. На відміну від фонетичної транскрипції, практична транскрипція використовує лише символи мови-приймача, а можливість введення додаткових символів відсутня.

Власні імена та географічні назви часто вживаються в контекстах, де використання додаткових знаків є недоречним (наприклад, в офіційній документації, художніх та публіцистичних текстах, у ЗМІ тощо), наприклад, مصطفى – Мустафа (не Мустафа̄), علي – Алі (не ‘Алі), أسماء – Асма (не Асмā). Відтак використання практичної транскрипції тут видається цілком природнім.

2. Традиційна/узуальна передача арабських власних назв людей та географічних назв

Зауважимо, що при передачі українізованою кириличною графікою варто спиратися на традиційно вживані та закріплені в узусі форми широковідомих арабських власних імен та топонімів, які часто фіксуються у вітчизняних ЗМІ, правовій та комерційній документації, науковій та художній літературі, наприклад: الله – Аллах (не Аллā), إبراهيم – Ібрахім (не Ібрāgīm), مصر – Єгипет (не Миср), الجزائر – Алжир (не аль-Джазāїр), طرابلس – Триполі (не Тарāбулус), القاهرة – Каїр (не аль-Кāgіра), الأردن – Йорданія (не аль-Урдунн).

Однак при передачі українізованою кириличною графікою тих власних імен та географічних назв, які ще не мають традиційно зафіксованої уніфікованої форми передачі у вітчизняних ЗМІ та офіційній документації, варто спиратися як на ті латинізовані варіанти, які найчастіше пропонуються у популярних міжнародних ресурсах (міжнародні ЗМІ, енциклопедії (Wikipedia тощо), світові картографічні ресурси (Google Maps тощо)), так і на офіційні документи, у яких містяться персональні дані особи (посвідчення особи, закордонні паспорти, витяги з державних реєстрів тощо). Необхідно враховувати той факт, що латинізований запис власної назви може бути орієнтовано на орфографію

англійської, рідше французької мови, наприклад: محمد – Мохаммад (від Mohammad), سعيد – Саїд (від Said), حسن – Хасан (від англ. Hasan (хоч фр. Hassan)), الشرقية – Шаркия (від Sharqia), بني سويف – Бені-Суейф (від Beni Suef).

Отже, на наш погляд, оптимальними прийомами передачі арабських назв українською мовою є спрощена транслітерація/практична транскрипція та опора на вже наявні поширені варіанти передачі.

Література:

1. Хамрай О. О. Транскрипція й транслітерація арабомовних текстів: від діакритики до просодичних шаблонів. *Східний Світ*, 2012. № 3. С. 94-100.
2. Хамрай О. О. Практична транскрипція іменних груп з теофорними компонентами арабського походження. *Східний Світ*, 2015. № 4. С. 78-83.

Стрелкова А. Ю.

ORCID: 0000-0002-2859-8425

доктор філософських наук,

старший науковий співробітник сектору історії східної філософії

відділу історії зарубіжної філософії

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ

м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОЇ ТРАНСКРИПЦІЇ СХІДНИХ МОВ ОЧИМА БУДДОЛОГА (КИТАЙСЬКА МОВА)

Ключові слова: китайська мова, піньїнь, практична транскрипція, конвертер транскрипцій, буддологія

У 1991 р. одночасно зі здобуттям Україною незалежності, було відроджено Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАНУ, а в 2006 році в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ у відділі зарубіжної філософії було створено сектор історії східної філософії, де вперше розпочалося спеціалізоване дослідження східної філософсько-релігійної думки на базі текстів

мовами оригіналу (санскрит, палі, японська, китайська, іврит, арабська), зокрема, у рамках наукового Семінару дослідників східних філософій, започаткованого тоді ж у квітні 2006 року (сайт семінару: <https://tdsf.kiev.ua>).

Робота сектору впродовж двадцятьох років, а також розробка планів майбутніх досліджень засвідчує, що підготовка та видання наукових праць (статей, монографій, дисертацій), словників, енциклопедій (зокрема он-лайн енциклопедій ЕСУ та ВУЕ під егідою НАН України), підручників, методичних матеріалів, а також популяризація наукових знань у сфері дослідження філософської думки Сходу конче потребує не лише роботи зі змістом першоджерел, а й правильного відтворення та систематизації термінології, власних назв (імен мислителів, божеств, назв текстів, храмів, географічних назв тощо) та іншої лексики оригіналу засобами української мови.

Специфікою ж власне буддологічних досліджень є те, що історія буддизму охоплює цілу низку регіонів його поширення, кожен із яких розвиває традицію своєю мовою (санскрит, палі, китайська, японська, корейська, тибетська, монгольська тощо), і через це під час роботи над підготовкою наукових праць із буддологічної тематики дослідник стикається не лише з проблемою транскрипції тієї чи іншої східної мови засобами української, а й із проблемою узгодження цих транскрипцій між собою в межах однієї публікації (див. [5]). Необхідність використання декількох транскрипцій в одному тексті робить очевидними проблеми, непомітні під час користування лише однією транскрипцією (написання лексики з великої/малої літери, специфіка функціонування правила дев'ятки, необхідність розрізнення китайської та японської філософської термінології, антропонімів, топонімів тощо).

Наразі можна сформулювати такі основні загальні вимоги до транскрипції, як: системність, внутрішня несуперечність, зовнішня узгодженість між різними транскрипціями, впізнаваність лексики різних іноземних мов у потоці українського мовлення, дотримання норм української літературної орфоєпії, дотримання норм правопису з урахуванням специфіки відтворення східних мов, технологічність (можливість якісної та швидкої обробки даних за допомогою комп'ютера), наявність декількох транскрипцій (наукова, спрощена тощо).

Перш ніж перейти до порівняльного аналізу, ми розглянемо проблеми кожної транскрипції окремо, починаючи з китайської мови. У 2009 р. в журналі “Сходознавство” з’явилася стаття Кірносової [3], присвячена засадам транскрибування китайської лексики українською мовою (стаття містить таблицю складів пінїня з українськими відповідниками). Згодом, в Інституті сходознавства імені А. Ю. Кримського НАНУ на засіданні Вченої ради 27 червня 2019 було прийнято рішення щодо уніфікації системи транскрибування китайської мови засобами української мови у виданнях Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України [1, с. 96]. Таблицю складів затвердженої на засіданні академічної транскрипції китайської мови, разом із теоретичною статтею, надрукувала в 2019 році в журналі “Сходознавство” Євгенія Гобова [1]. Невдовзі, у 2020 р. видавництвом “Сафран” було видано проєкт альтернативної транскрипції, затверджений Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка 19 грудня 2019 року [4]. Таким чином попри наявність академічної транскрипції, певного розголосу набула також і транскрипція (проєкт транскрипції) Кірносової – Цісар, яка, однак, викликає чимало серйозних запитань. Зокрема, це стосується пропозиції відтворювати китайські склади **wu** та **yi** як **vu** та **i**, відповідно, що суперечить документації ISO, зокрема приміткам № 2 та № 5 до Таблиці складів пінїня, де пояснено, що використання **w** та **y** зумовлено графічними потребами, а не вимовою [8] (таблицю ISO з примітками див.: [6]). Китайські фонологи також подають для цих складів лише одну фонему (див., приміром: [7, с. 21–22], [2, с. 99, 103]). Тож у сучасній літературній китайській мові (*путунхуа*) склад **yi** позначає одну фонему – [i]. Натомість українська літера **i** позначає дві фонemi: **й** + **i**. Відтворити одну фонему двома *a priori* неможливо. Це ж стосується і складу **wu**, який позначає лише одну фонему [u], на відміну від українського **vu**, що позначає дві фонemi. Таким чином, крім спеціальних (приміром, діалектних) випадків, коли в мові оригіналу наявні дві фонemi, з цієї точки зору, таку транскрипцію слід розглядати як помилкову.

Одночасно зі згаданими вище публікаціями, з огляду на потребу в систематизації підходу до практичної транскрипції китайської мови у філософських сходознавчих дослідженнях, у

2016 році на сайті Семінару дослідників східних філософій було створено спеціальну сторінку з конвертером (www.tdsf.kiev.ua/convertor.php) (на базі таблиці складів ISO за: [8]), де, крім власне конвертера, наведено обґрунтування задіяної в ньому транскрипції, яка за винятком використання літери **ї** для китайського складу **yi** (а також системного підходу щодо транскрипції складів ряду **dui, tui, gui, kui, hui, zui, cui** і т. д. у наукових публікаціях, яка стосується не так проблем фонетики, як сфери застосування практичної транскрипції), повністю збігається з академічною транскрипцією, затвердженою Інститутом сходознавства.

Створення конвертера мало дві мети: з одного боку, стисле теоретичне обґрунтування української транскрипції китайської мови, а з іншого боку, розробку технічних засобів, які б уможливили застосування цих принципів на практиці. Будучи розробником як наукової, так і програмної частини конвертера, авторка прагнула не лише забезпечити правильну українську транскрипцію китайської лексики, а й додати низку функцій, які були б зручним допоміжним інструментом для автора, видавця, наукового редактора, коректора, рецензента, студента, аспіранта тощо під час роботи з китайськомовним матеріалом. Зокрема, конвертер дає змогу здійснювати конвертацію в дев'ятьох напрямках і завдяки цьому: а) отримати українське написання для китайських слів, записаних пінїнем (із тонами чи без); б) отримати запис пінїнем для китайських слів, записаних українською транскрипцією; в) порівняти українську та російську транскрипцію китайських слів (перекласти з російської мови українською і навпаки); г) перевірити, чи існує в системі складів певний склад (виявити орфографічні помилки в написанні складів завдяки тому, що неіснуючі склади та будь-які інші “зайві” знаки позначаються червоним кольором); ґ) зняти тони з тексту, записаного пінїнем; д) конвертувати окремі склади, послідовності складів, речення, переліки імен, книжкові покажчики, значні текстові уривки; е) використовувати англomовну версію конвертера (для неукраїномовних користувачів).

Підсумовуючи, можна сказати, що розробка української практичної транскрипції китайської мови вже має свою історію і водночас потребує: з одного боку, додаткових зусиль із систематизації, уточнення, а також залучення на системній основі китайської

та міжнародної нормативної документації та китайської фахової літератури з фонетики та фонології, та, з іншого боку, узгодження її з нормами українського правопису та орфоєпії. Залучення сучасних комп'ютерних технологій для конвертації транскрипцій також є одним із необхідних складників обробки даних у сучасному глобалізованому світі, значна частина інформації в якому є доступною через мережу Інтернет.

Література:

1. Гобова Є. В. Проблеми передачі китайських слів засобами української мови. *Китаєзнавчі дослідження*, 2019. № 1. С. 94–103.
2. Дін Чунмін 丁崇明, Жун Цзін 荣晶. Сянь дай хань юй юй інь цзяо чен 现代汉语语音教程 (Курс із фонетики сучасної китайської мови). Пекін 北京: Бей цзін да сюе чу бань ше 北京大学出版社, 2012. 291 с.
3. Кірносова Н. А. Засади транскрибування китайської лексики українською мовою. *Сходознавство*. Вип. 45–46. Київ, 2009. С. 38–57.
4. Кірносова Н. А., Цісар Н. З. Пекін vs Бейдзін, Чжуанцзи vs Джвандзи: проєкт української практичної транскрипції китайської мови. Київ: Сафран, 2020. 128 с.
5. Стрелкова А. Ю. Буддизм: філософія порожнечі. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2015. 408 с.
6. Стрелкова А. Ю. Конвертер транскрипцій китайської мови. Відомості про конвертер і транскрипцію, задіяну в ньому // Сайт Семінару дослідників східних філософій (сектор історії східної філософії відділу історії зарубіжної філософії, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України): <https://tdsf.kiev.ua/converto.php>.
7. Ян Цзяньцяо 杨剑桥. Хань юй інь юнь сюе цзян і 汉语音韵学讲义 (Лекції з китайської фонології). Шанхай 上海: Фу дань да сюе чу бань ше 复旦大学出版社, 2005. 236 р.
8. ISO 7098:2015(E). Information and documentation – Romanization of Chinese. Standard, International Organization for Standardization, Geneva, CH. 2015. 19 p.

ЗМІСТ

Андріанов Д. В.

Особливості відтворення корейських власних назв
і культурних реалій українською мовою: проблеми
практичної транскрипції та літературної традиції 3

Богомолів О. В.

Світ від першої особи:
про релевантність антропонімів і топонімів 8

Бурба Д. В., Лохман О. О.

Лексика санскритського походження в українській мові 12

Бурковський І. З.

Проблеми транслітерації деяких фонем східних мов
українською графікою 19

Вакуленко М. О.

Деталізація кількісних методів
для визначення оптимальної системи
японсько-української практичної транскрипції 23

Ghosh Mridula

Practical Aspects of Transliteration of Bengali Language
Names and Words into Ukrainian: Selected Examples 27

Дрига І. М.

Від атласу світу до історій країн: спроби стандартизації
передачі турецьких власних назв українською мовою 37

Забуранна О. В., Гара М.

Практична транскрипція японської мови:
спроба інтегрального підходу 42

Калантарова О. Ю.

Проблеми транскрипції буддійської лексики
класичної тибетської мови 47

<i>Карпіловська Є. А.</i>	
Адаптування лексики східного походження до системи української мови: практичні потреби сьогодення та історичний досвід	52
<i>Кінджибала О. С., Рудь В. С.</i>	
Лінгвістичні аспекти транслітерації корейських власних назв українською мовою	57
<i>Максимів О. Й.</i>	
Проблеми розроблення системи практичної транскрипції для перської мови	60
<i>Марченко Т. Я.</i>	
Турцизми в сербсько-українському словнику	65
<i>Мусійчук В. А.</i>	
Проблеми та принципи відтворення в'єтнамських слів українською мовою	69
<i>Накорчевський А. А.</i>	
Загальні засади створення практичної транскрипції і проблеми створення практичної транскрипції для запозичених з японської мови слів	73
<i>Пономаренко В. П.</i>	
Тюркізми, що стали знаками української етнокультури	79
<i>Сівков І. В.</i>	
Проблеми передачі арабських власних назв (антропоніми, топоніми) в контексті перекладу арабської офіційної документації українською мовою	84
<i>Стрелкова А. Ю.</i>	
Проблеми практичної транскрипції східних мов очима буддолога (китайська мова)	87

Наукове видання

ЛЕКСИКА СХІДНОГО ПОХОДЖЕННЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ:
ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ
ВІДОБРАЖЕННЯ ВЛАСНИХ І ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ

Матеріали доповідей
міжнародної наукової конференції

11–12 листопада 2025 року

Літературний редактор О. Я. Орос
Комп'ютерне макетування Я. Є. Ленго

Самостійне електронне мережеве видання (PDF формат)
Умов. друк. арк. 5,46.

Видавець

Інститут східознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України,
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4, к. 205.

Вебсторінка: <https://oriental-studies.org.ua>,

тел.: +38 044 278-7652